

Plasmafysik og Fusionsenergi

Jens Juul Rasmussen, Alexander S. Christensen

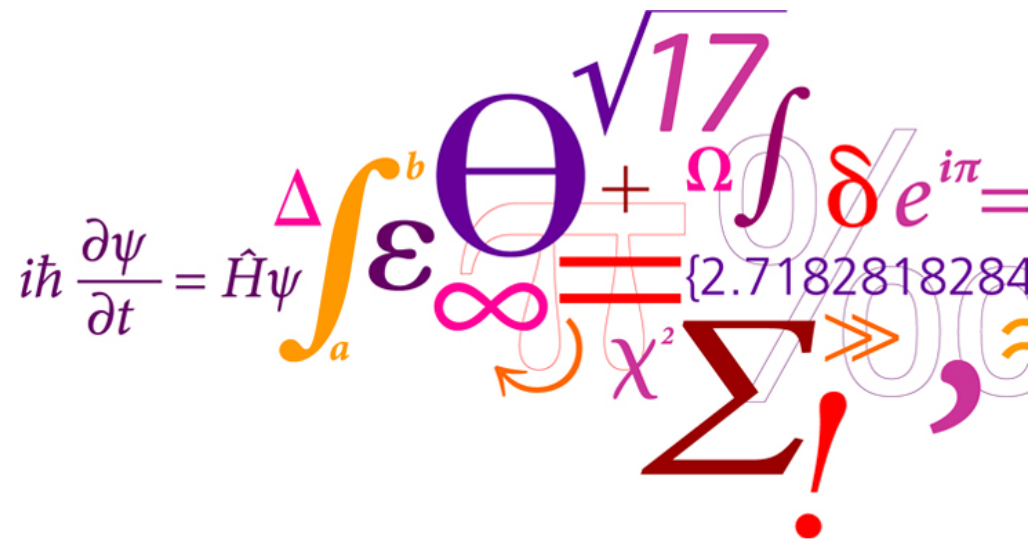
Plasmafysik og Fusionsenergi, PPFE

Institut for Fysik

Danmarks Tekniske Universitet

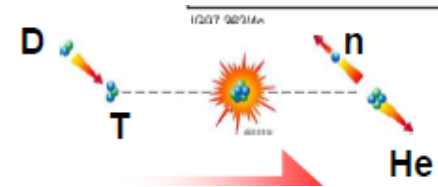
Kgs. Lyngby

jjra@fysik.dtu.dk

Fusionsenergi – kerneenergi - "atomkraft"

Sammensmeltning af lette atomkerner

Meget høj energitæthed:

10^6 ton olie : 0.14 ton Deuterium (tungt brint) og Tritium (supertungt brint)

En "ubegrænset" energikilde

Ingen drivhusgasser

"Kortlivet" radioaktivitet – 100 år

Med det nuværende energiforbrug rækker fusionsenergien til mere end **1.000.000.000 år**

VEDVARENDE ENERGIKILDE

Fusionsenergi – forventet første kraftværk omkring 2050

Plan

Baggrund – energi forbrug

Hvad er fusion

Plasma - definitioner og egenskaber

Plasma og fusions roadshow

Energiproduktion

Hvordan kan vi realisere fusionsenergi

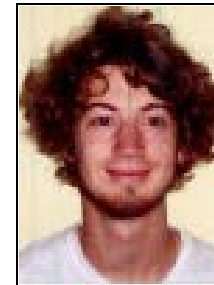
Road-map til fusionsenergi

Fusionsforskning i Danmark

Fusionsenergi roadshow

**Søren Bang
Korsholm**

**Asger Schou
Jacobsen**

**Alexander Simon
Christensen**

1. Energiforbrug

I år 2013 brugte Danmark 763×10^{15} J/år = 24.2 GW
Dvs. at en dansker bruger = 4.31 kW

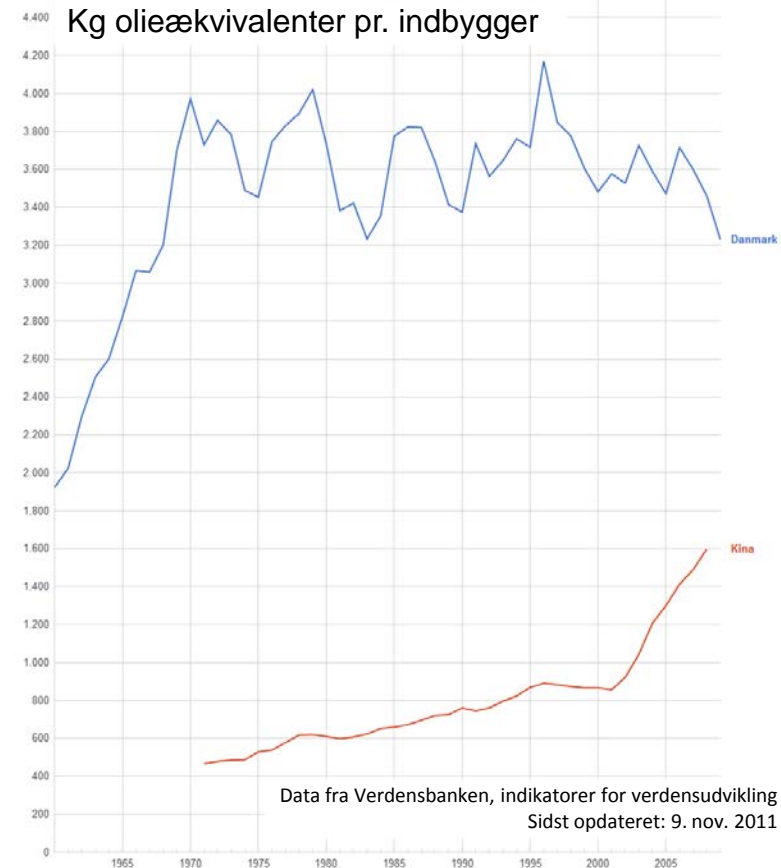

1. Energiforbrug

I år 2013 brugte Danmark 763×10^{15} J/år = 24.2 GW
Dvs. at en dansker bruger = 4.31 kW

En kineser bruger ~ 1.5 kW (2004)
~ 2.3 kW (2009)

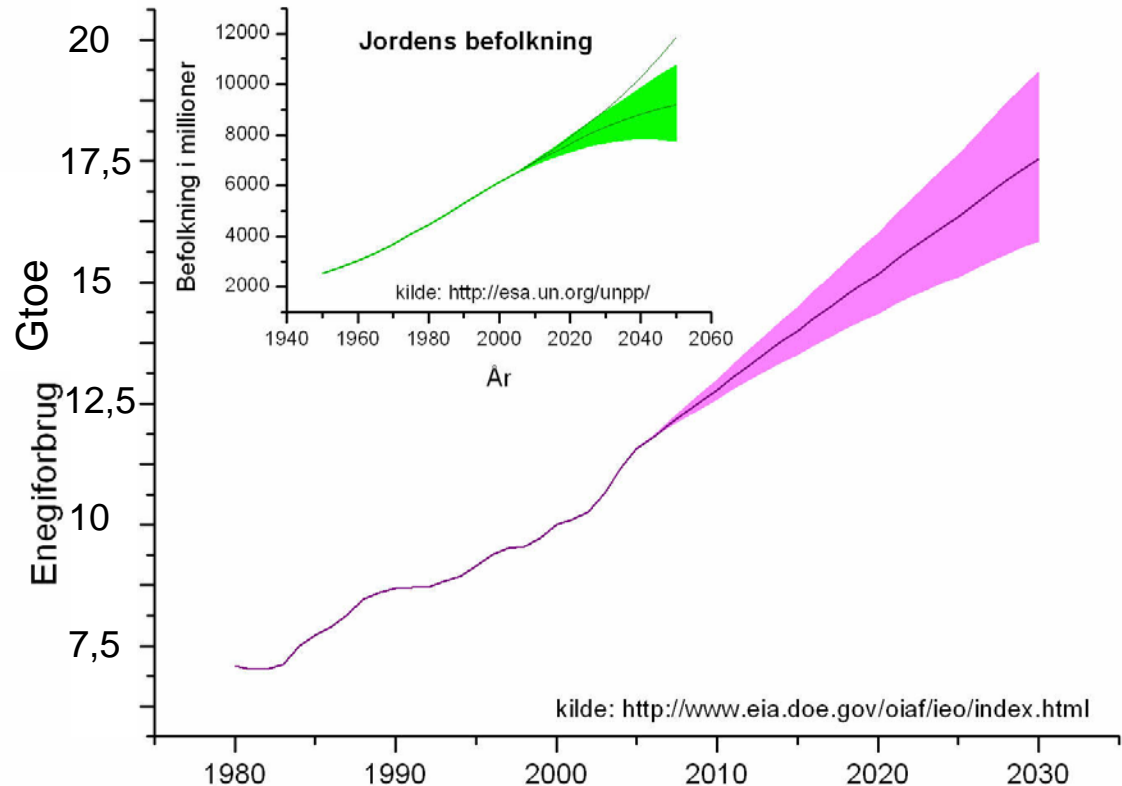
Og Kina åbnede et nyt kraftværk
hver anden uge (2006)
hver uge (2007)
hver fjerde dag (2008)

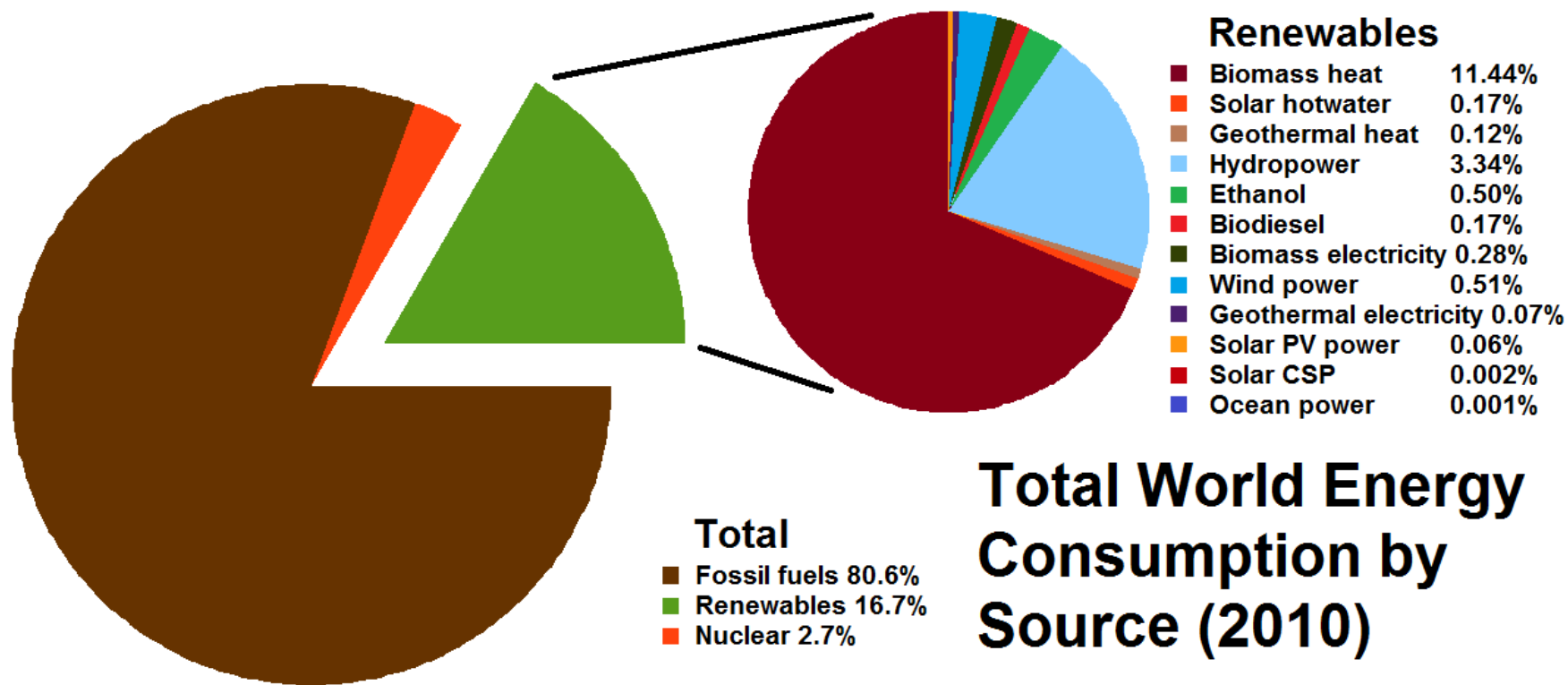
Menneskehedens energiforbrug

- Vi er ca. 7 milliarder mennesker på Jorden
- Tilsammen bruger vi svarende til ca. 12 mia. ton olie om året.
- Forbruget er voksende fordi:
  - Indbyggerantallet vokser
  - Gennemsnitsforbruget pr person vokser.

Verdens energiforbrug

Globale energikilder 2010

Alternative energikilder uden netto CO₂-udledning

solenergi

vindenergi

vandkraft

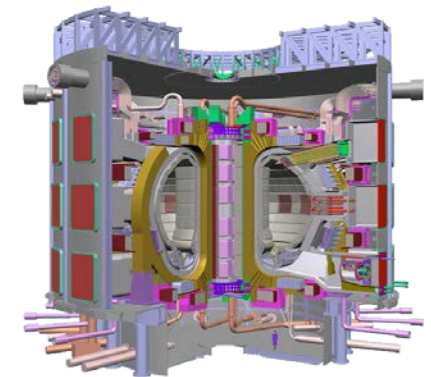
biomasse

fission/A-kraft

fusion

Fremtidige energiforsyning

- Behov for flerstrengnet, fleksibel energiforsyning

Et energimix

- **IEA:** Verden må investere 10 mia. kr/dag i energiteknologier de næste 30 år (1% af global BNP) (Verden bruger energi for ca. 60 mia. kr/dag)
- **IEA:** 2035 – vedvarende energikilder vil dække 20% af forbruget; **men** forbruget er vokset med 50-60% så anvendelsen af fossile kilder og evt. atomkraft må også øges!
- **Fusionsenergi** kan yde et væsentligt bidrag; men skal udvikles nu for at kunne bidrage væsentligt i sidste halvdel af dette århundrede.

Fusionsenergi

Kerneenergi som fremkommer ved sammensmeltning
– fusion - af lette atomer – Brint-, Helium-isotoper ...

Fusion er en universel energikilde...

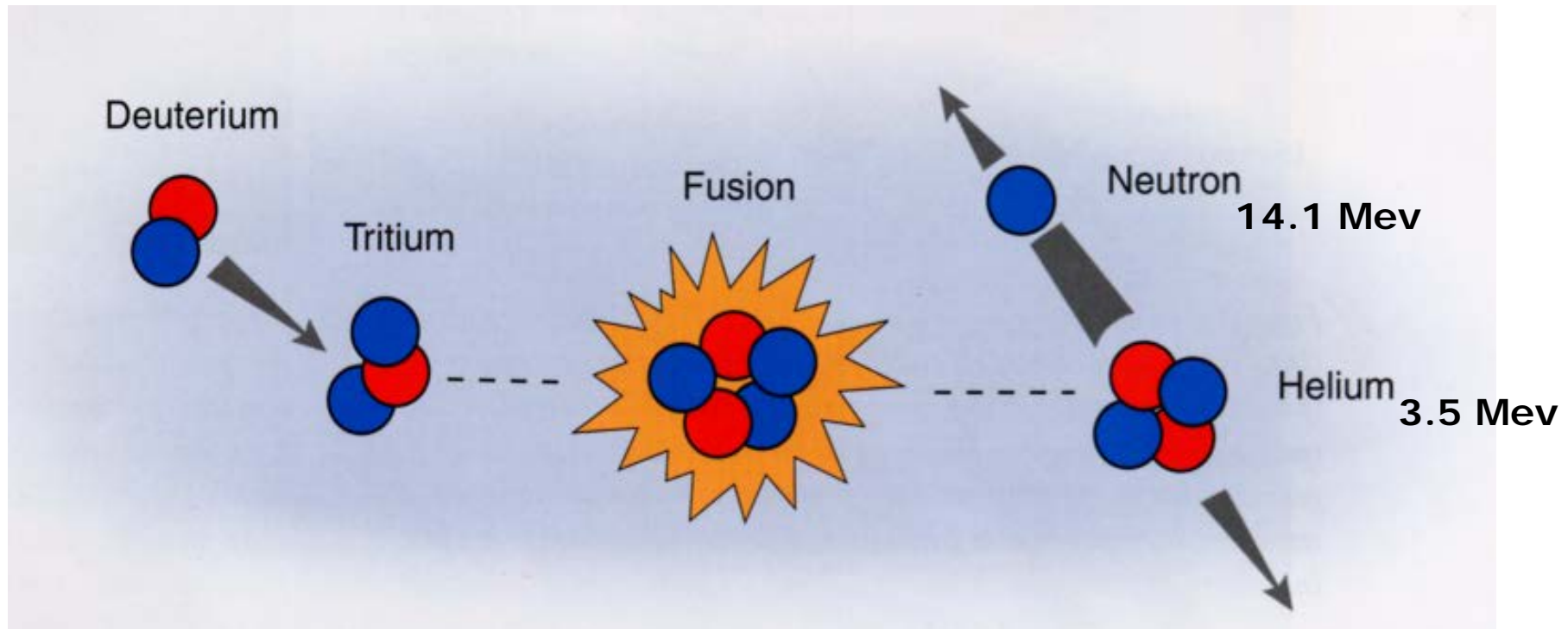
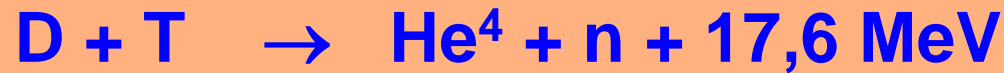
Solens og stjernernes energi kommer fra fusion af brintkerner – protoner.

Solen producerer hele tiden energi med en total effekt på $3.6 \cdot 10^{17}$ GW!!!??
Hvert sekund omdannes 4.000.000 tons af solens masse til energi!

... som vi gerne vil udnytte direkte på jorden

Fusion på jorden

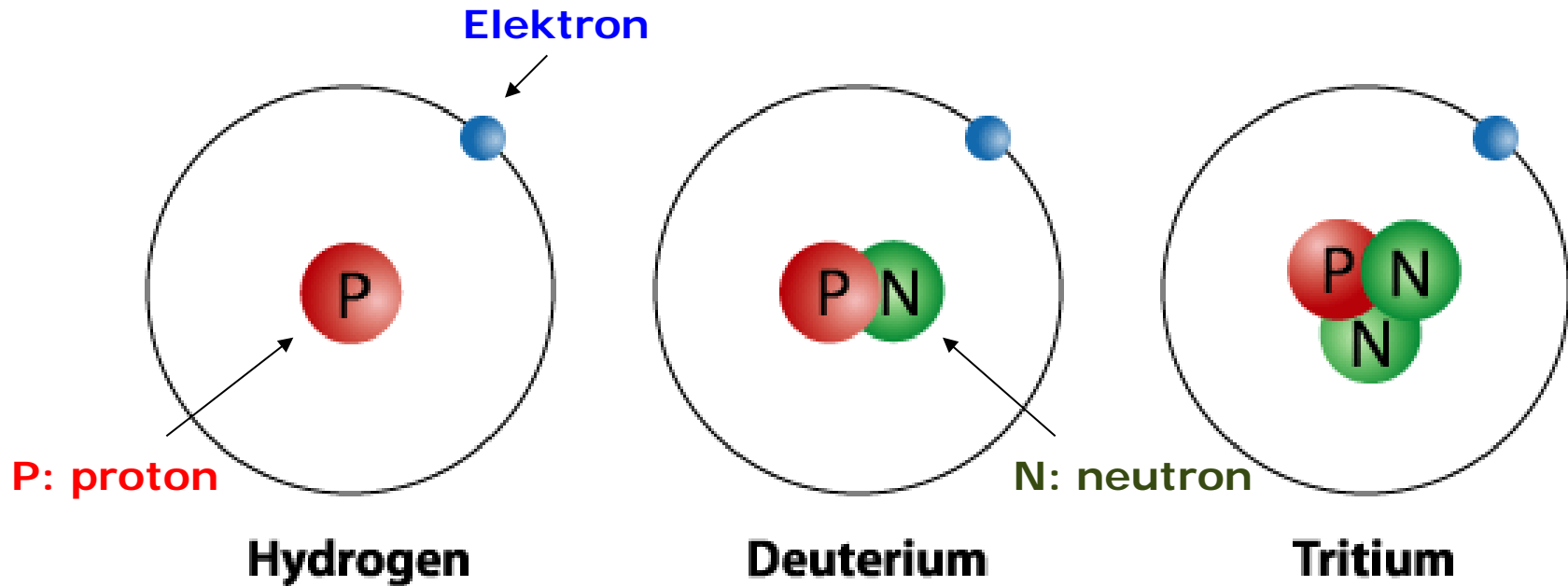
Den fusionsproces, der forløber lettest, er:

3.52 MeV pr nucleon $\rightarrow$ 338×10^6 MJ/kg (1 eV = 1.602×10^{-19} J)

Fossile brændstoffer, f.eks. benzin: 47.2 MJ/kg og kul: 24 MJ/kg

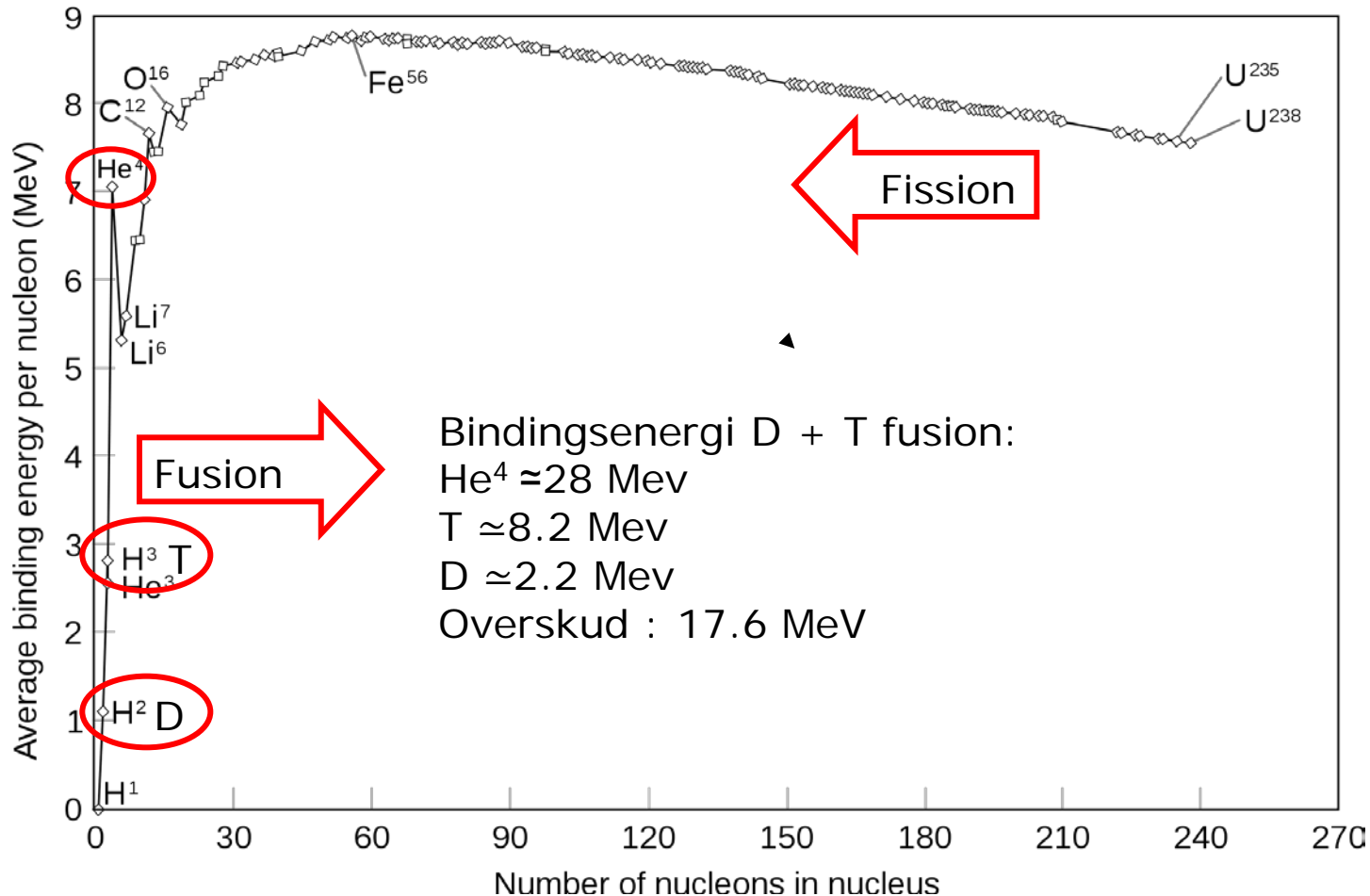
Hydrogen – brint - isotoper

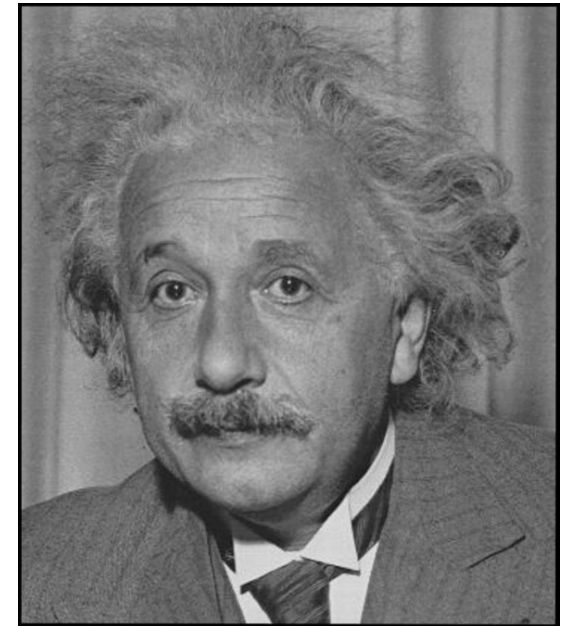
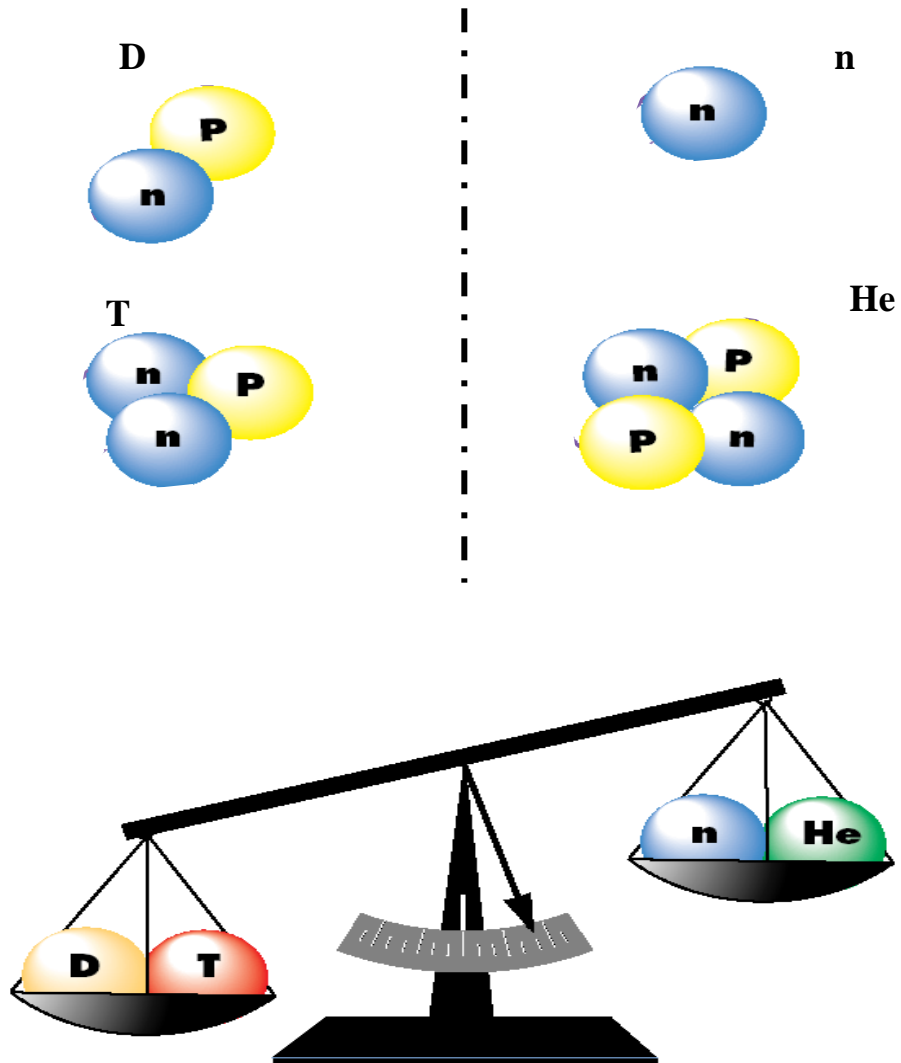
Protoner og Neutroner = Nukleoner

Bindingsenergi pr nucleon

Energien der medgår til at spalte en kerne med givet massetal i frie nucleoner – protoner og neutroner

Masse $\Rightarrow$ Energi

$$E = m c^2$$

Energi fra fusion

- 15 g deuterium (udvundet af 500 L havvand) og 23 g tritium (udvundet af 46 g litium – 65 g/ton jord) er nok til en livslang energiforsyning for en dansker
- Fusionsenergien i D-indholdet i 1 L vand = brændværdien i 300 L olie
- Et 1 GW_e kraftværk skal årligt have tilført:
  - 2.700.000 tons kul
  - 1.900.000 tons olie
  - ¼ tons D+T (450 kg D+Li)

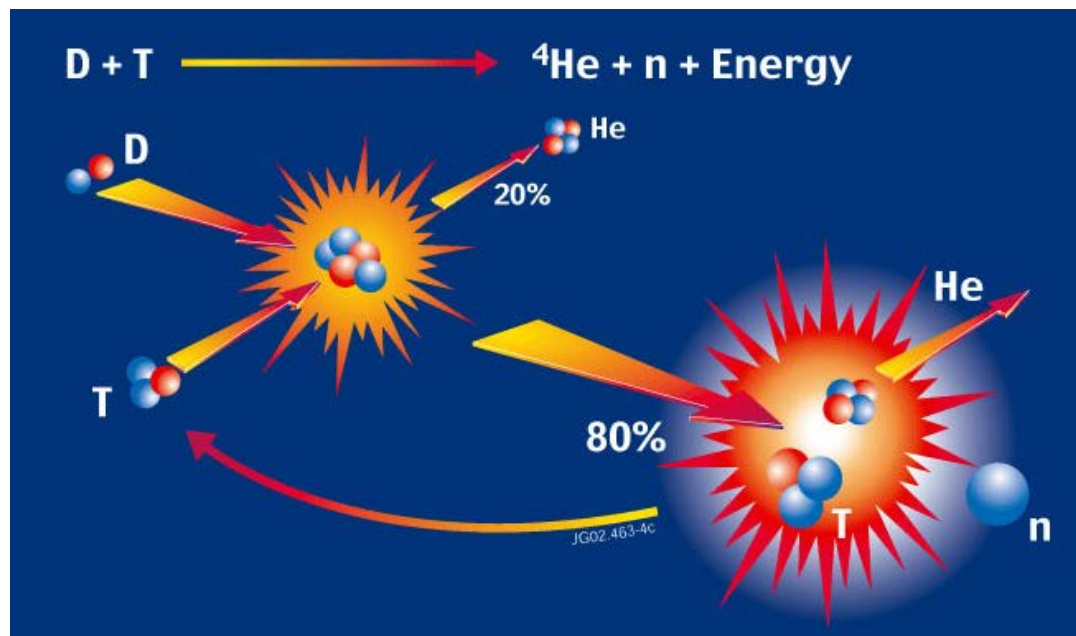
Med det nuværende energiforbrug rækker fusionsenergien til mere end **1.000.000.000 år**

Produktion af tritium

- Tritium er radioaktivt med henfaldstid på 12,6 år
- Produceres på fusionskraftværket fra ${}^6\text{Li}$ og ${}^7\text{Li}$

Deuterium + Tritium → **Neutron + Helium**

Litium + Neutron → **Tritium + Helium**

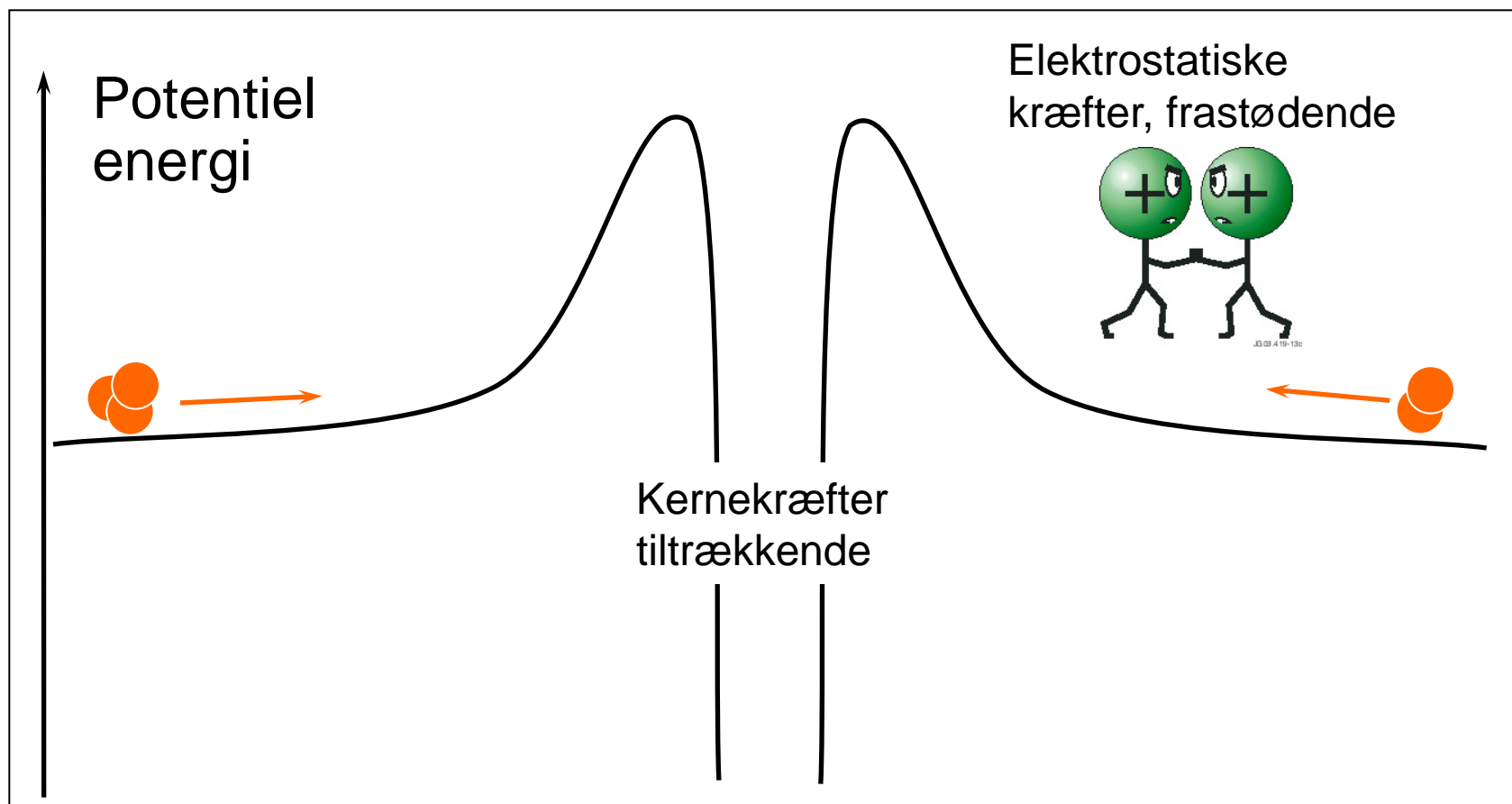

Fusion og sikkerhed

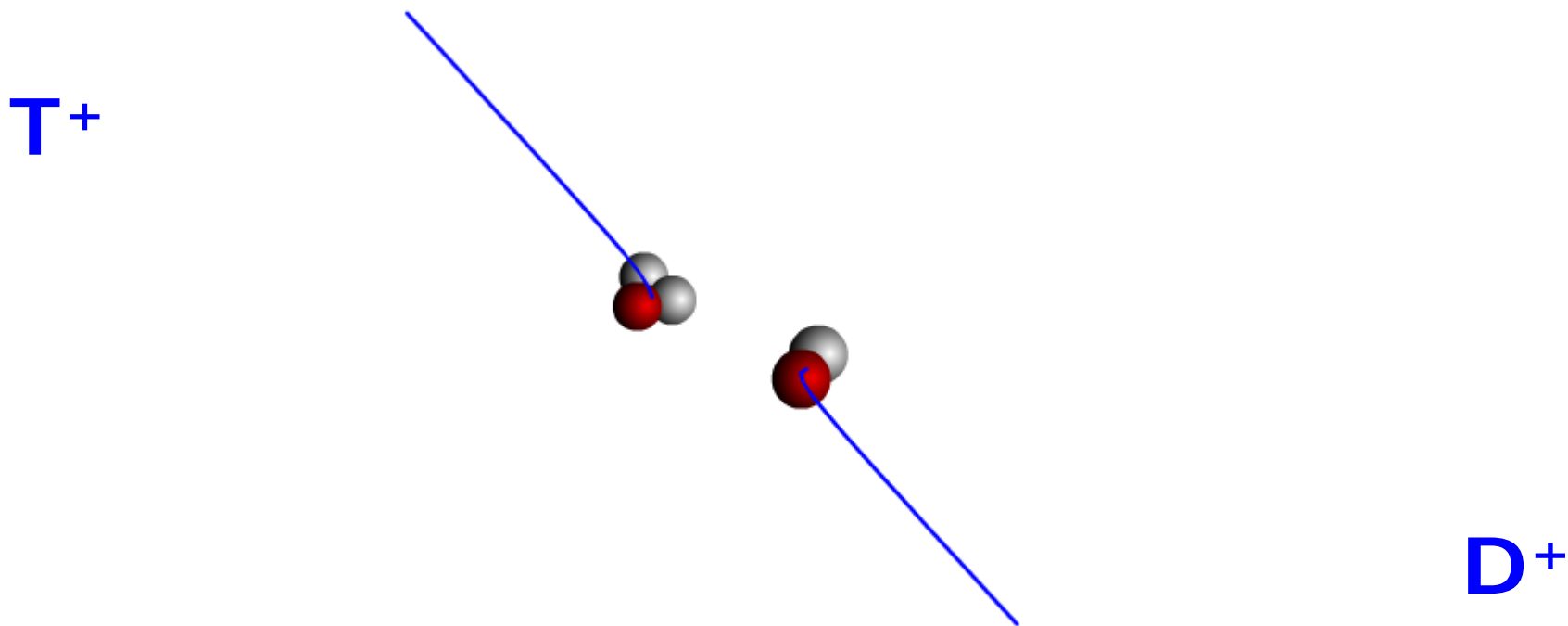
- Ingen kædereaktioner
- Ingen risiko for nedsmeltning
  - overophedning af brændstof $\Rightarrow$ reduceret fusionseffekt
  - tab af kontrol $\Rightarrow$ øjeblikkelig afkøling af brændstof mod væg
  - 2 g brændstof – der tilføres hele tiden brændstof
- Ingen transport af radioaktivt brændsel eller affald
- Ingen produktion af langlivet radioaktiv affald

Nødvendig opvarmning af brændslet

Pga. elektrisk frastødning mellem D- og T-kernerne er kraftig opvarmning af brændstoffet nødvendig $\Rightarrow T \approx 200 \text{ mio. } ^\circ \text{C}$

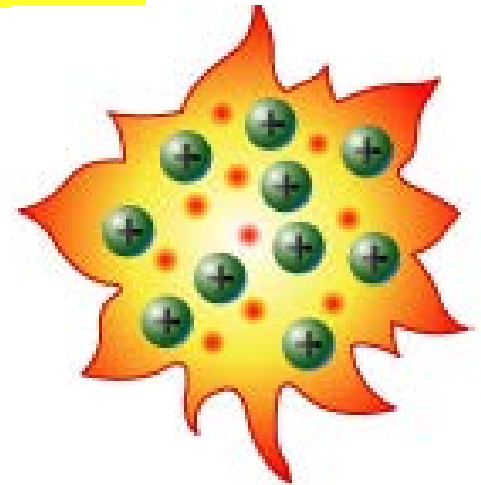

Vekselvirkning mellem D^+ og T^+

Plasma

Ved meget høje temperaturer : Plasma tilstand : gas af ioner og elektroner

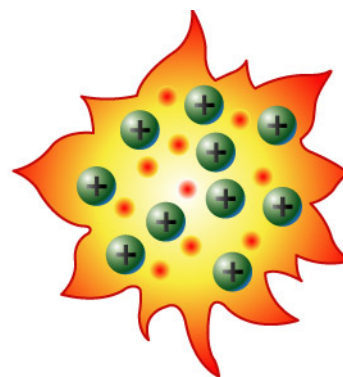
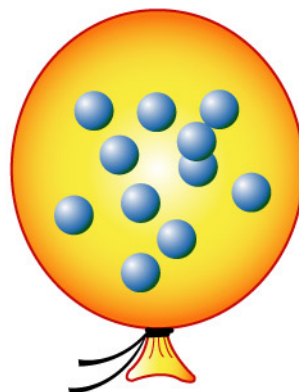
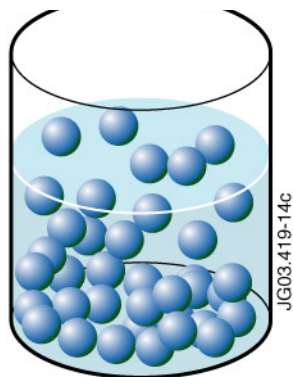
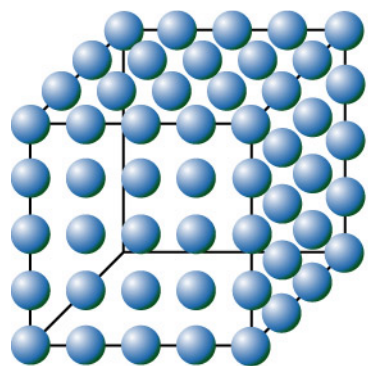
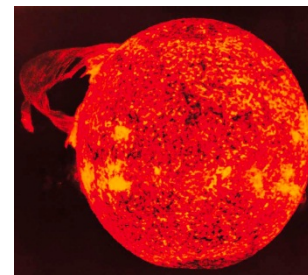
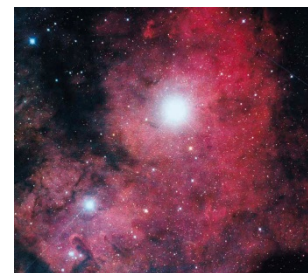
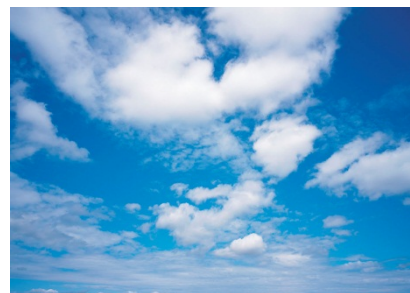

Energienheder:

- $1 \text{ eV} = 1,602 \times 10^{-19} \text{ J}$ (joule)
- 1 eV – svarer til 11.605 K (200 mio K – ca. 20 keV)
- 1 eV : energien en partikel med en elektronladning opnår når den bevæger igennem et spændingsfald på 1 V .

Hvad er et plasma?

- den fjerde tilstandsform

Kold
Fast (is)

Lun
Væske (vand)

Varm
Gas (damp)

Meget varm
Plasma

Stigende temperatur

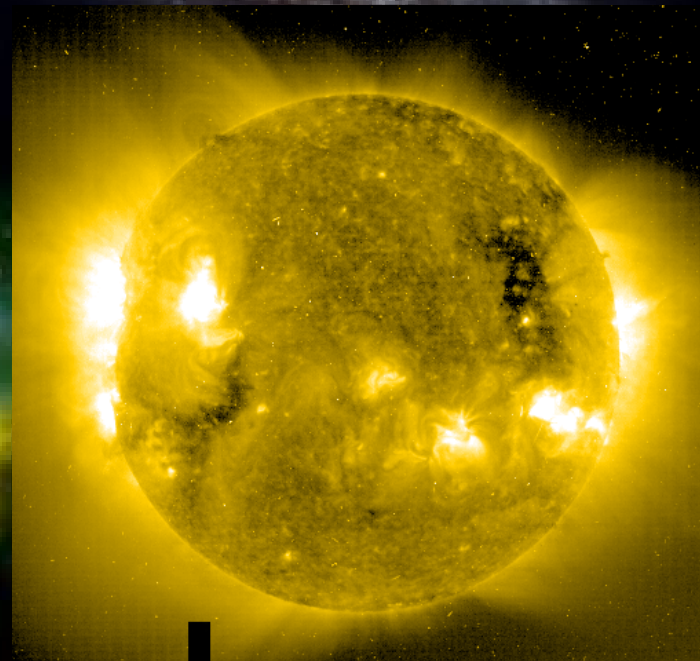
Et plasma er elektrisk ledende

Frie ladningsbærere – ioner og elektroner - vekselvirker gennem elektriske og magnetiske kræfter

Plasma omkring os

- Solen
- **Interstellare rum**
- Lyn
- Nordlys

99 % af det synlige univers er i plasmatilstanden

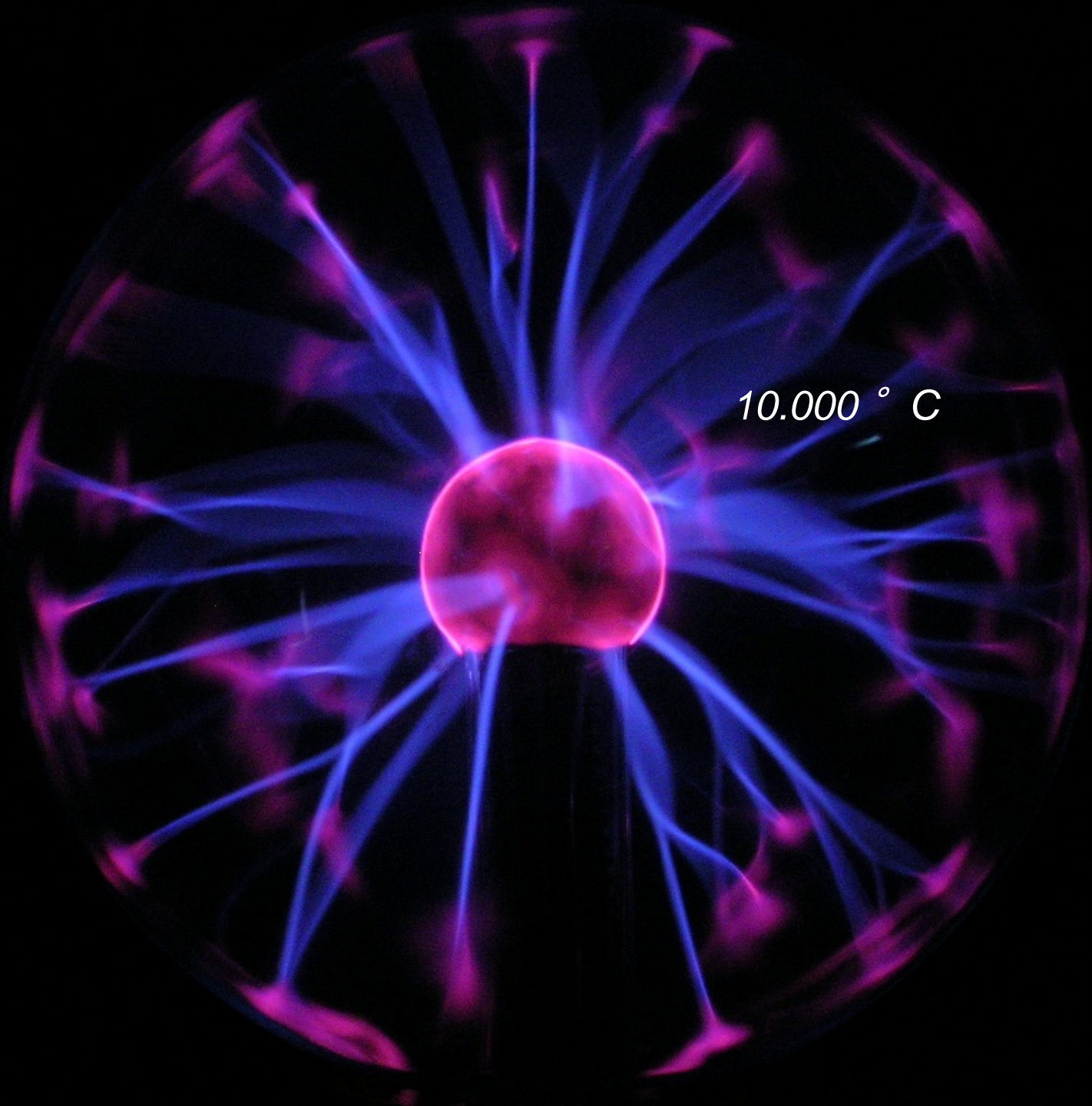

15 millions ° C
5400 ° C (surface)

30.000 ° C

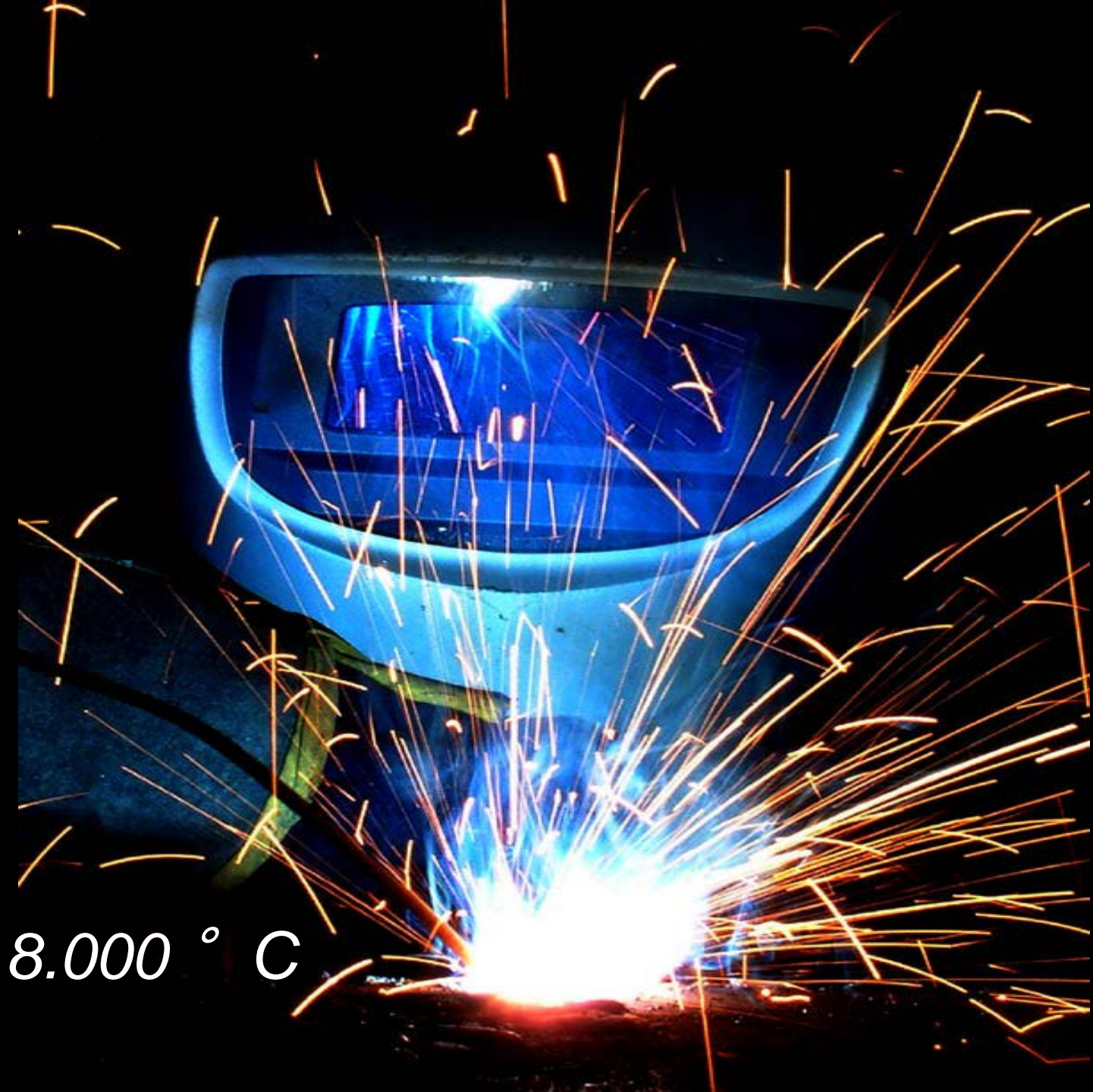
1.000 ° C

10.000 ° C

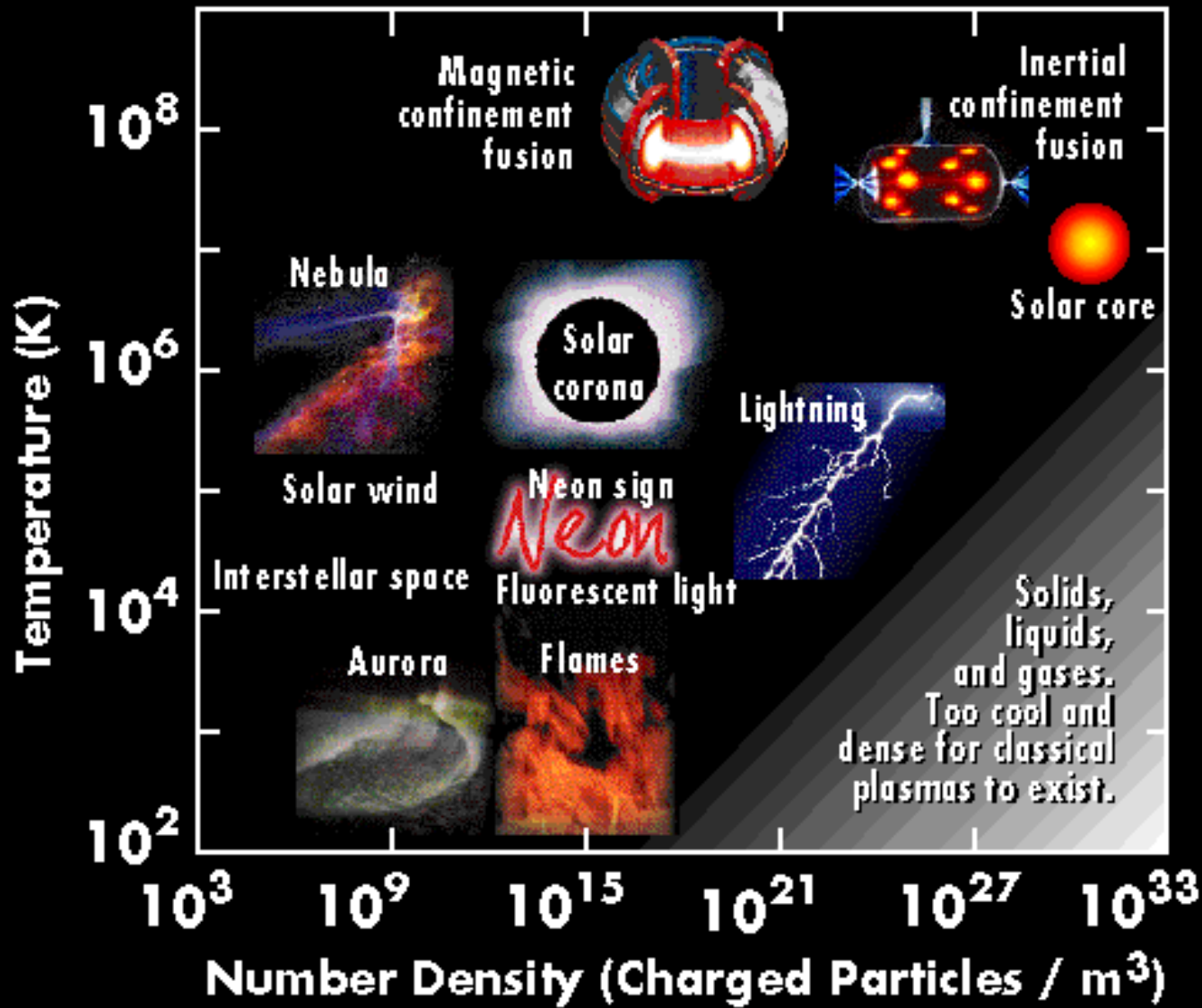
10.000 ° C

8.000 ° C

10 gange så varmt som solens kerne!

Copyright 1996 Contemporary Physics Education Project.
 Images courtesy of DOE fusion labs, NASA, and Steve Albers.

Plasma historie

1922: Irving Langmuir introducerer begrebet "Plasma" til at betegne en ioniseret gas.

"Plasma" (græsk: πλάσμα) – "støbt" eller "dannet" - var allerede blevet indført i 1850 af den tjekkiske fysiolog J.E. Purkinje i forbindelse med beskrivelsen af blod - blodplasma.

Og ofte er plasmafysikere nødt til at forklare, at de ikke studerer blod.

En milepæl i moderne plasma forskning:

1958: Genève-konferencen – "atoms for peace" - om fredelig udnyttelse af atomenergi, hvor det blev besluttet at af klassificere forskning i kontrolleret fusion

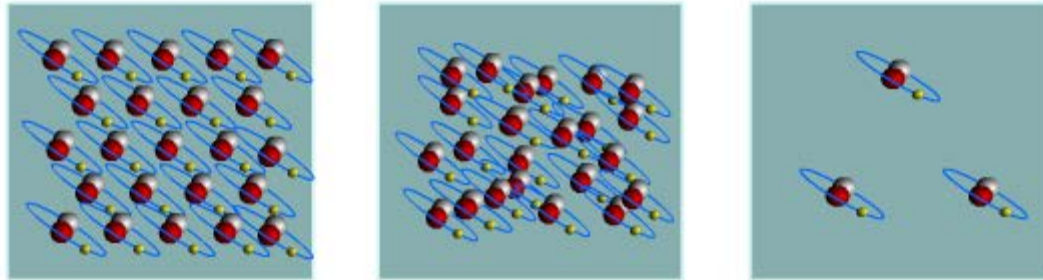
Omfattende internationalt forskningssamarbejde om fusionsenergi.

Plasma anvendelser

- Den væsentligste drivkraft inden for plasmafysik er at udvikle kontrolleret fusionsenergi.
- Plasmaer bliver anvendt i flere grundlæggende undersøgelser af, fx lineær og ikke-lineær bølge dynamik, ikke-lineær kohærente strukturer, solitoner, turbulens ....
- Plasma i rummet – rumforskning og astrofysik....
- Teknologiske anvendelser af plasmaer er blevet stadig vigtigere inden for en lang række områder: f.eks. overflade behandling/modificering, sterilisation.

Plasma - Ladede partikler

Gas

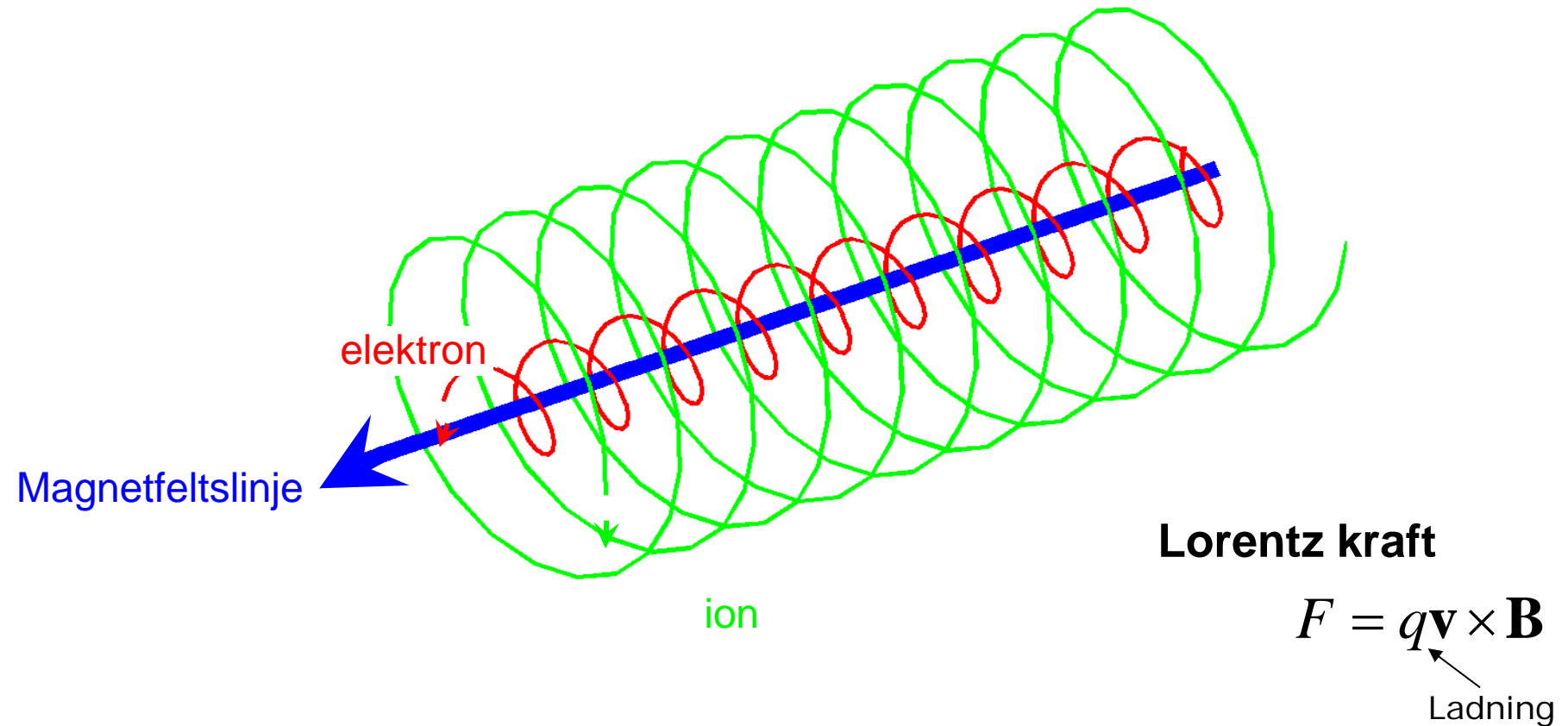
Plasma

Hvordan indesluttet plasma, som er 200.000.000° C ?

Ladede partikler – ioner og elektroner – i et plasma påvirkes af et magnet felt!

Gyro-bevægelse

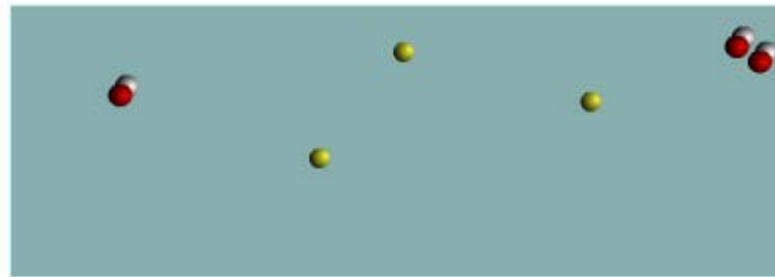

Ladede partikler i magnetfelt

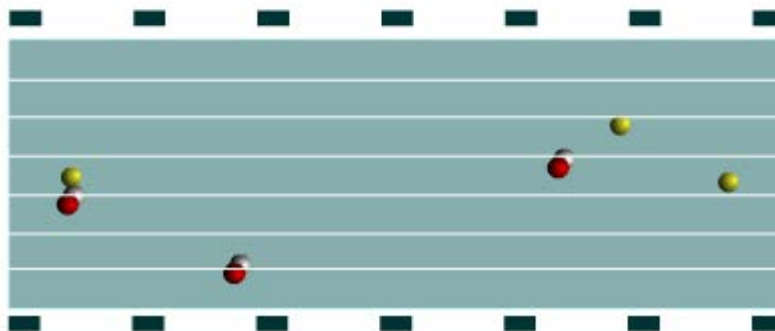
$$F = q(E + v \times B)$$

Lorentz kraft

Uden magnetfelt

Med magnetfelt

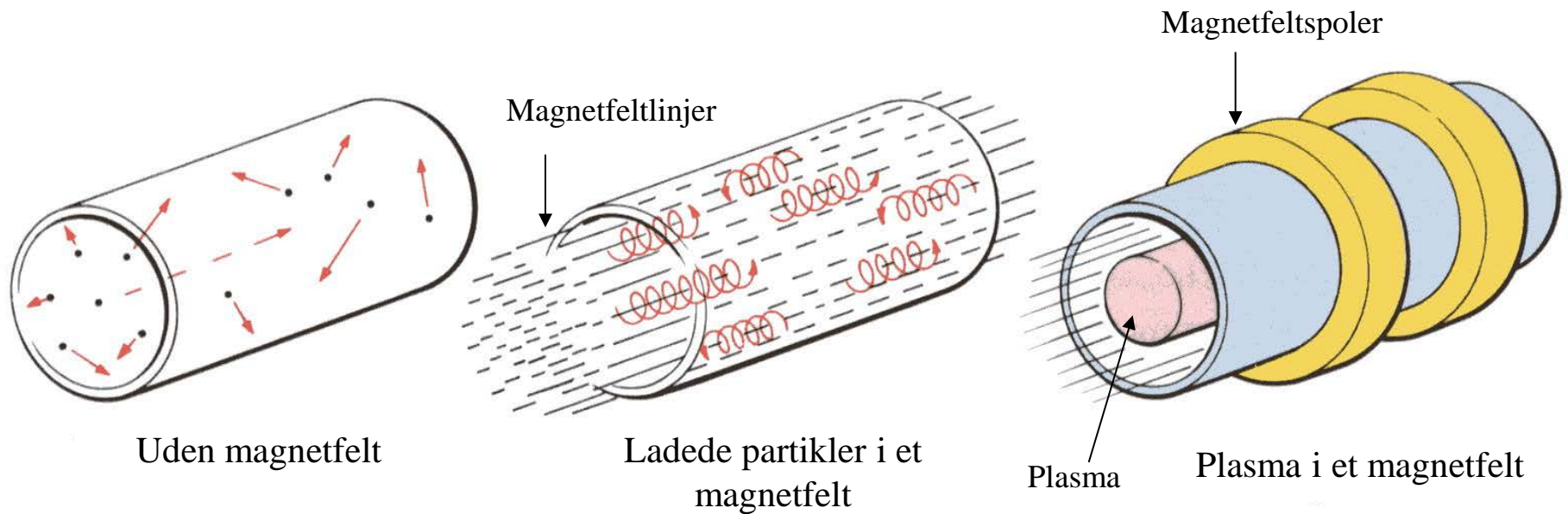

<http://www2.euro-fusion.org/multimedia/animations.htm>

Men hvad gør vi med enderne?

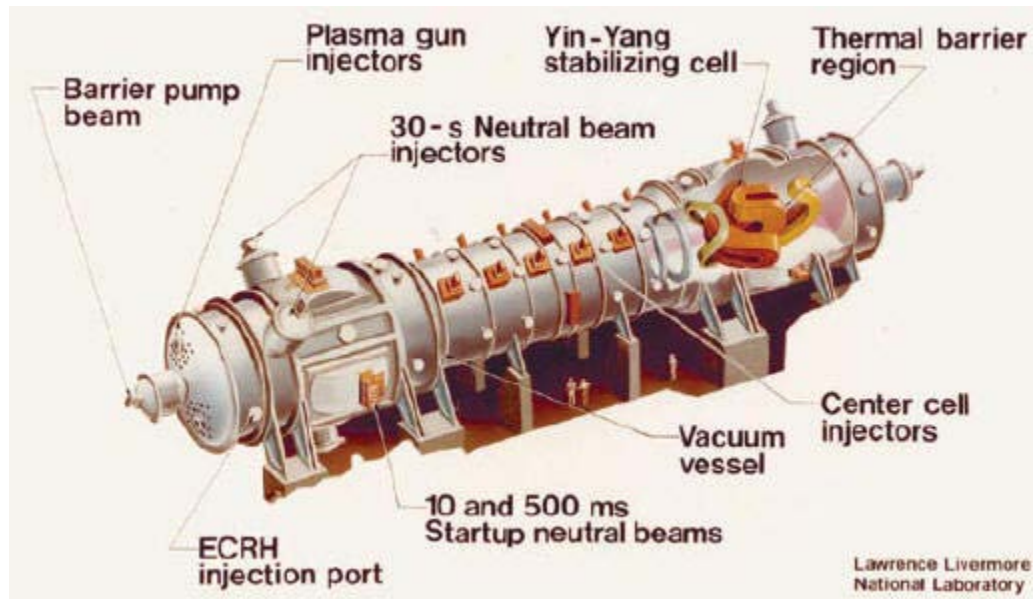
Plasma og magnetfelter

Plasmaet består af en neutral blanding af ioner og elektroner, og det kan holdes indesluttet i et magnetfelt, da ioner og elektroner påvirkes af magnetfelter.

Lineare magnetfelter

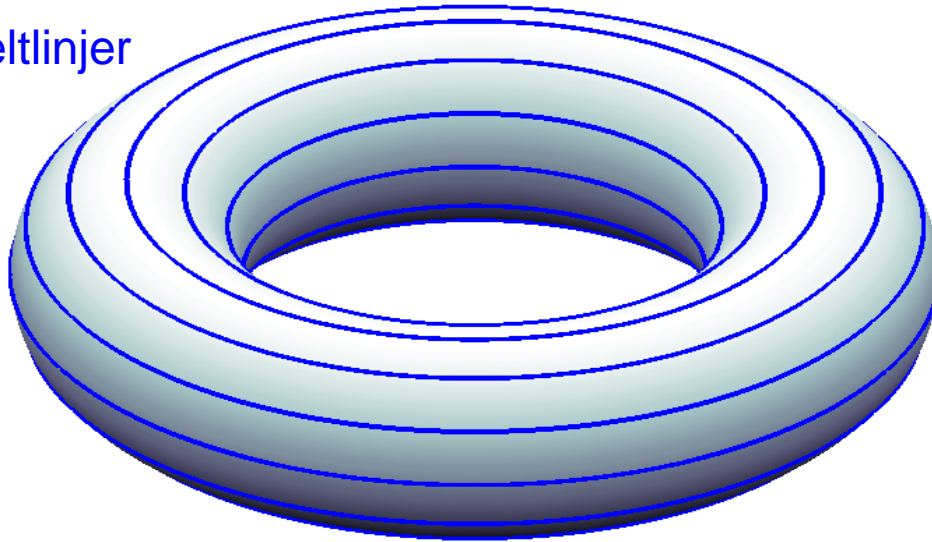
Problem: ende-tab!

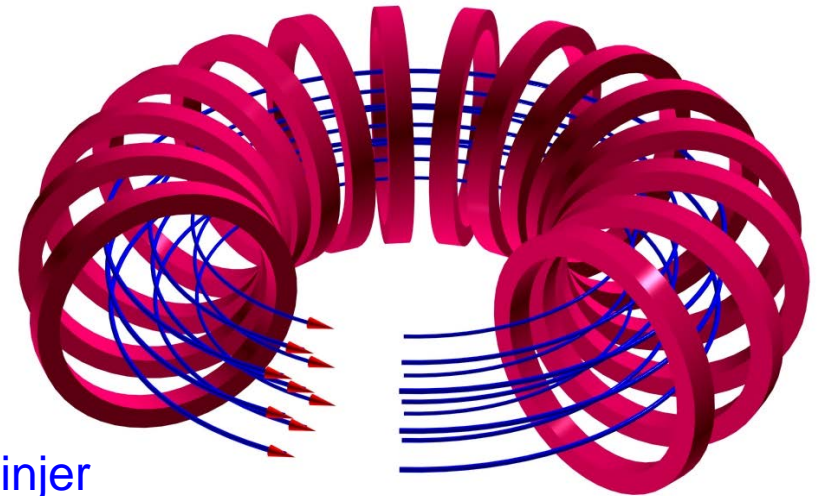
Det er ikke lykkedes at konstruere "tætte" "plugs" ved enderne, og lineare maskiner blev opgivet i 1980'erne.....

Toroidalt magnetfelt: intet "ende-tab"

Magnetfeltlinjer

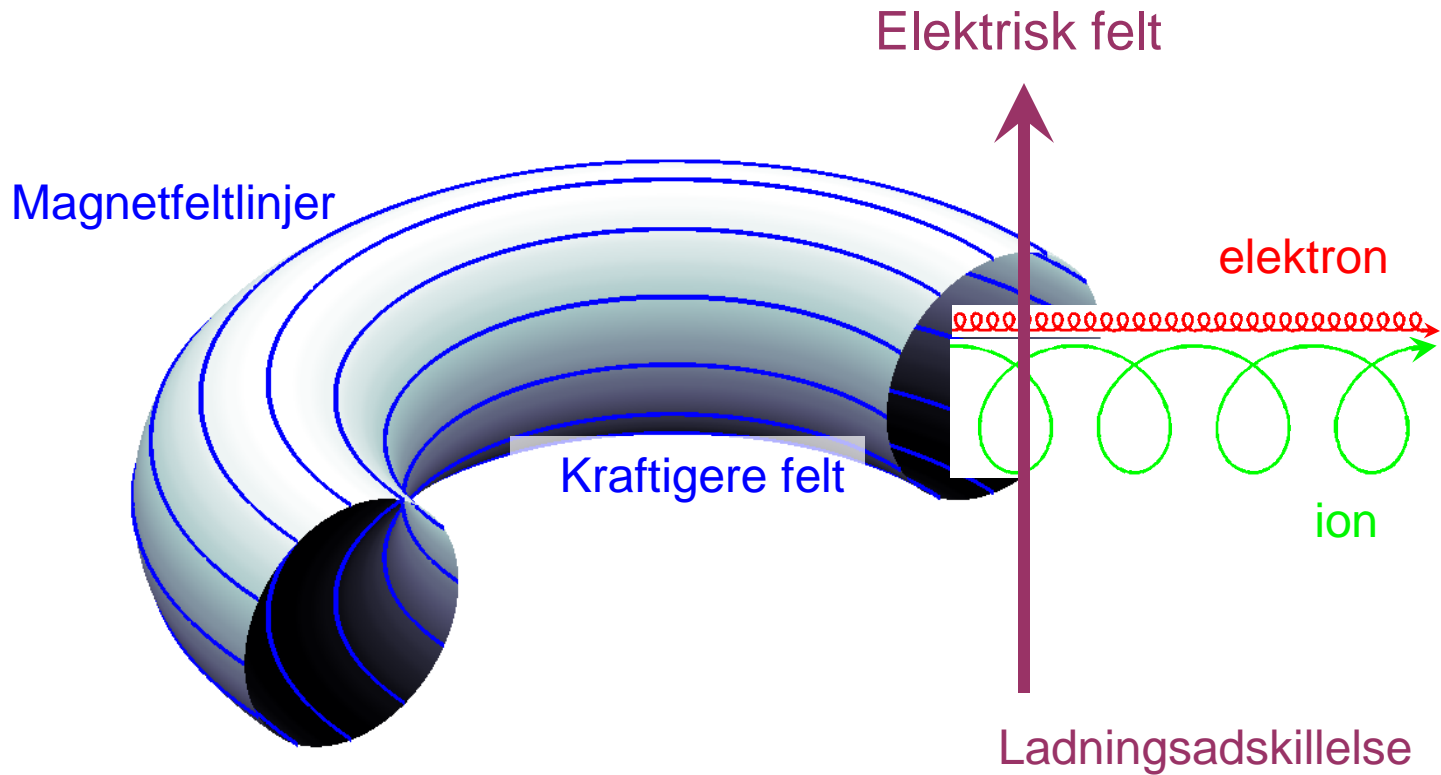

Magnetfeltspoler

Magnetfeltlinjer

Toroidalt magnetfelt: Plasmaet er ustabil!

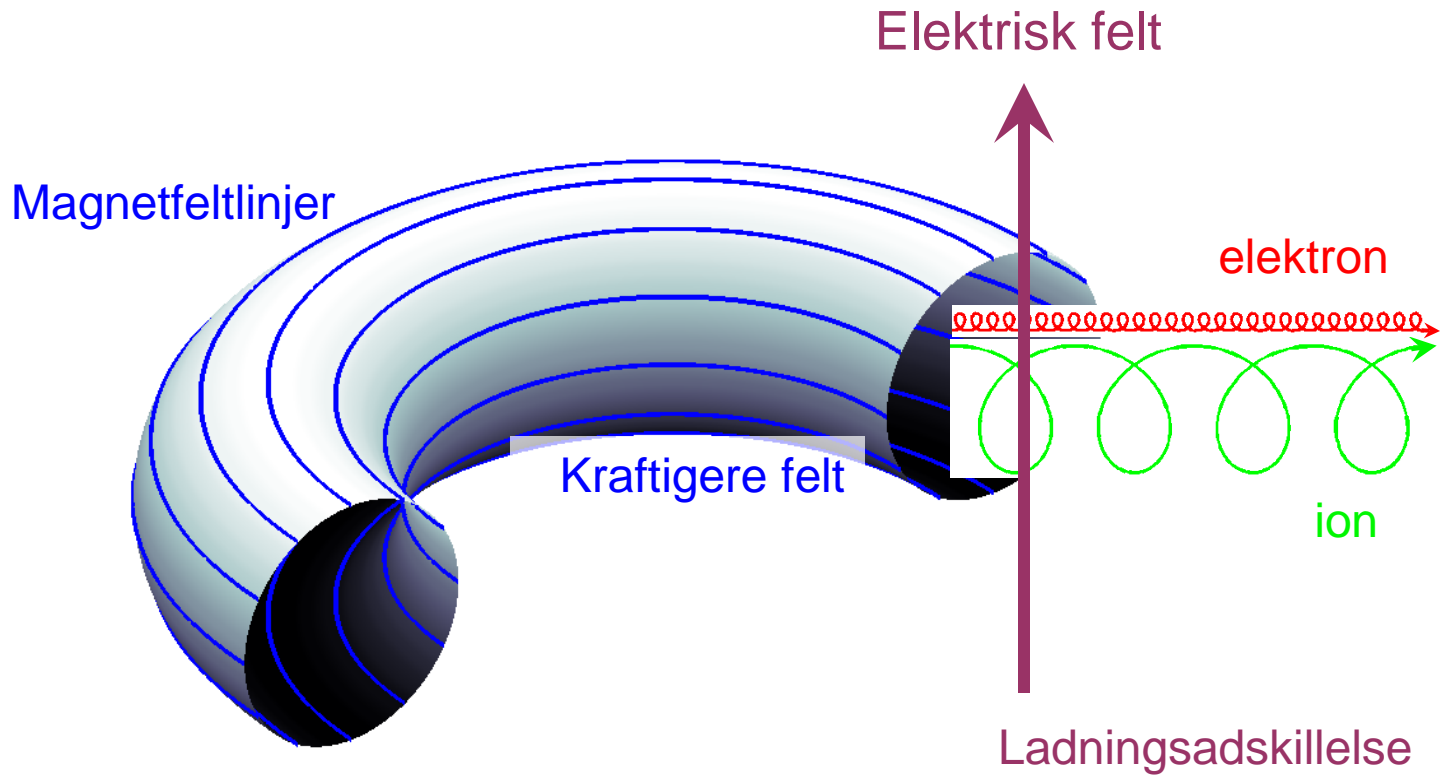

Plasma er ikke indesluttet i et toridialt felt !

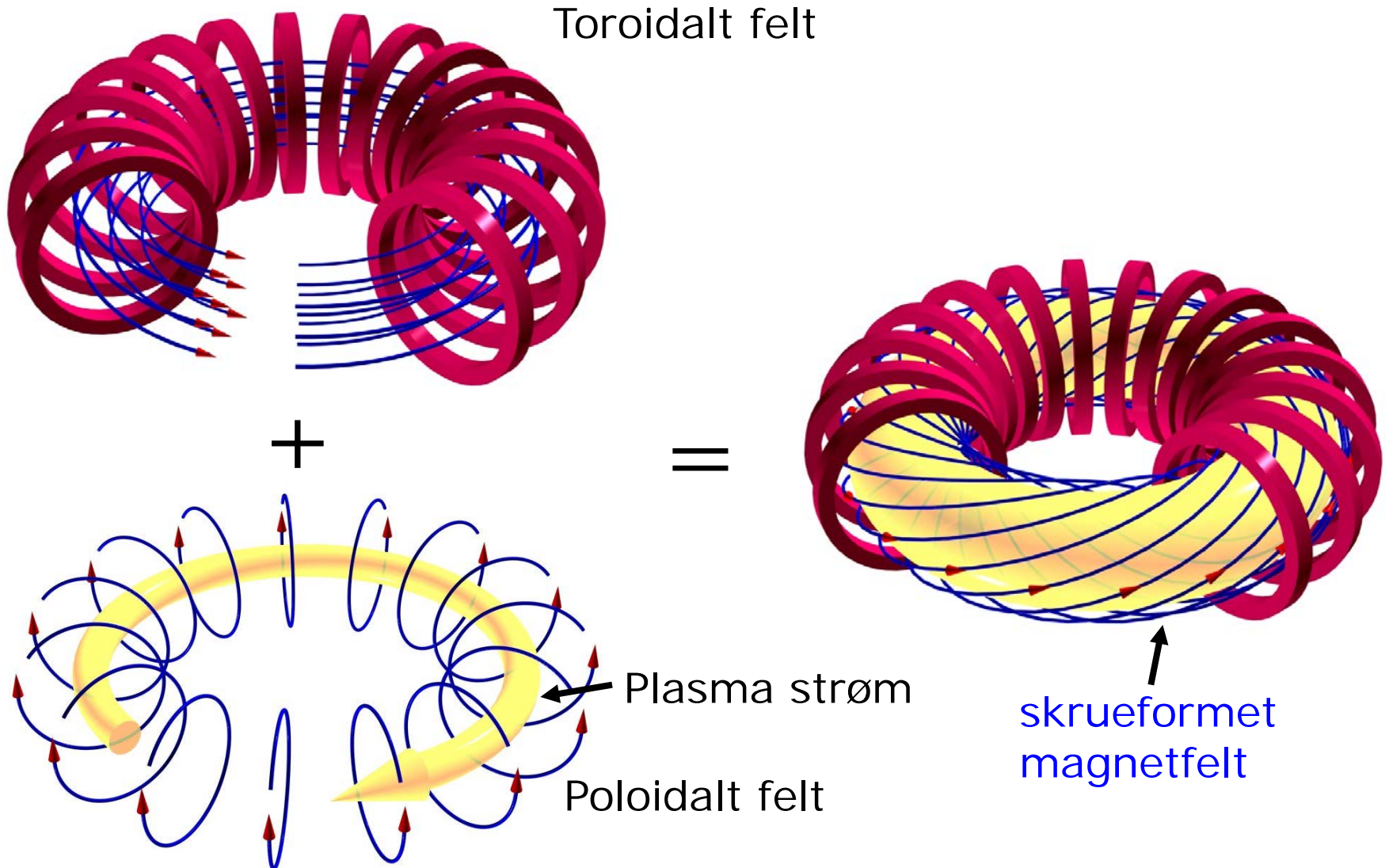
Roadshow

Toroidalt magnetfelt: Plasmaet er ustabil!

Plasma er ikke indesluttet i et toridialt felt !

Indesluttende magnetfelt

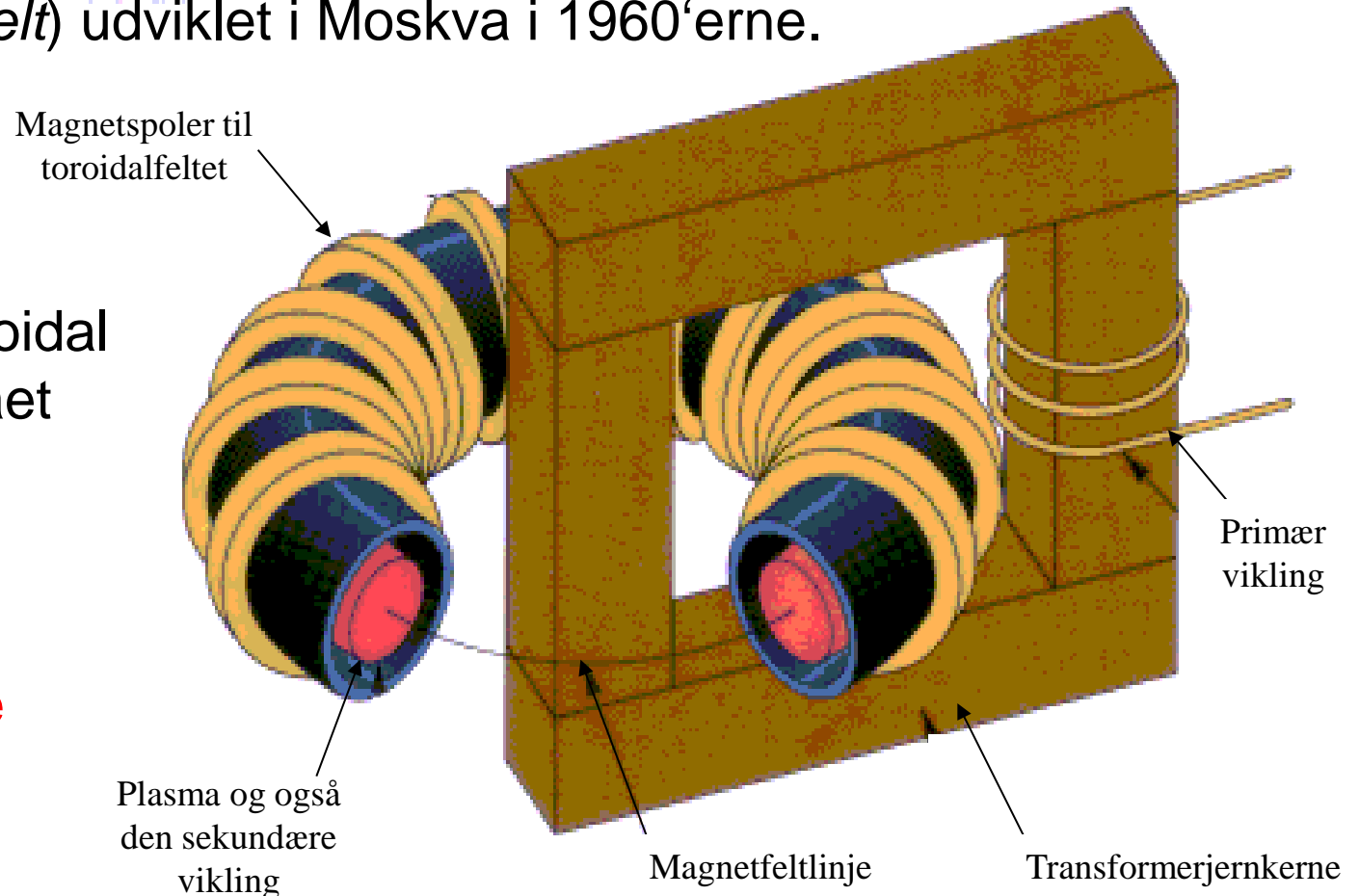

Tokamakken

Den mest succesfulde magnetfeltskonfiguration er tokamakken (russisk akronym for *Toroidalt Kammer med Magnetisk Felt*) udviklet i Moskva i 1960'erne.

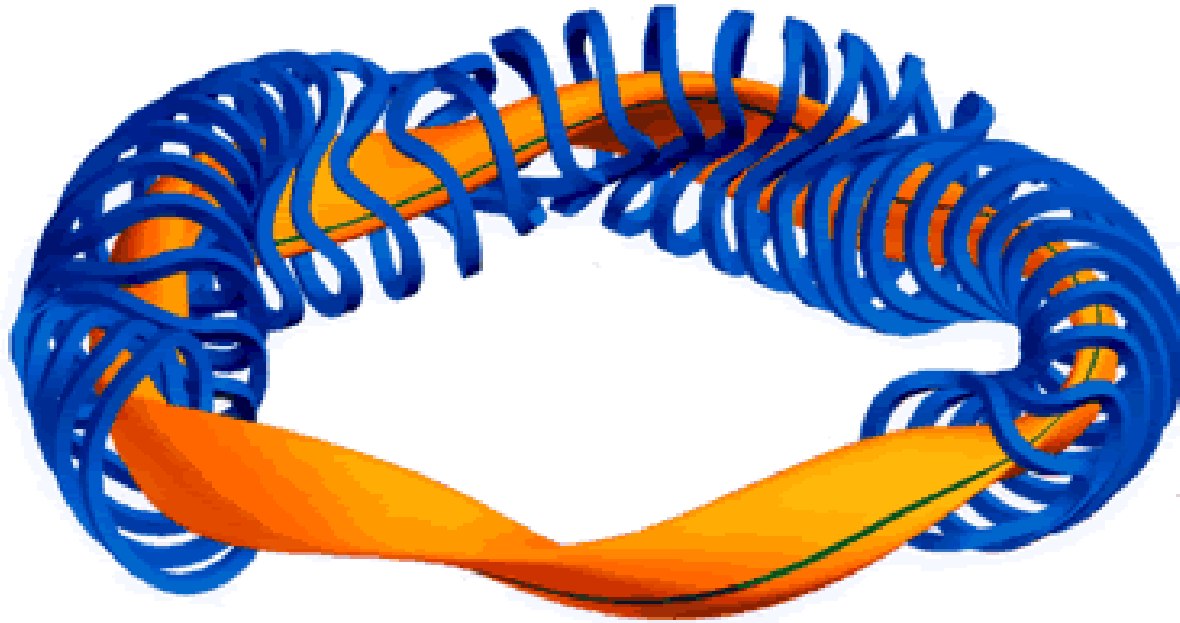
Transformeren generer en toroidal strøm i plasmaet $\Rightarrow$ poloidalt magnetfelt.

Dermed er det totale toroidale magnetfelt skrueformet

Stellarator

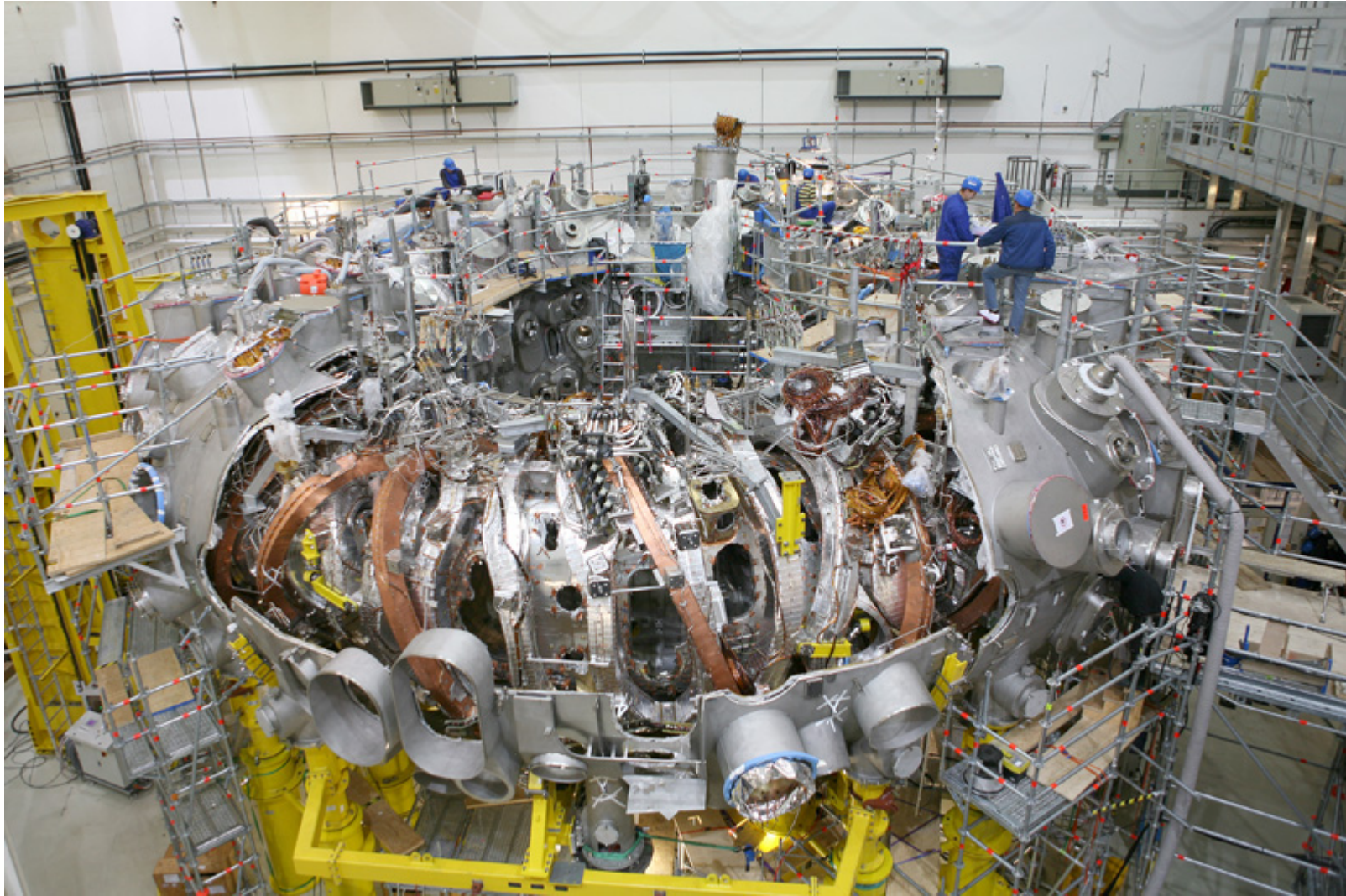
Magnet felt spoler laver et "helical" magnetisk felt

Wendelstein 7-X – IPP Greifswald Tyskland

Første plasma December 2015

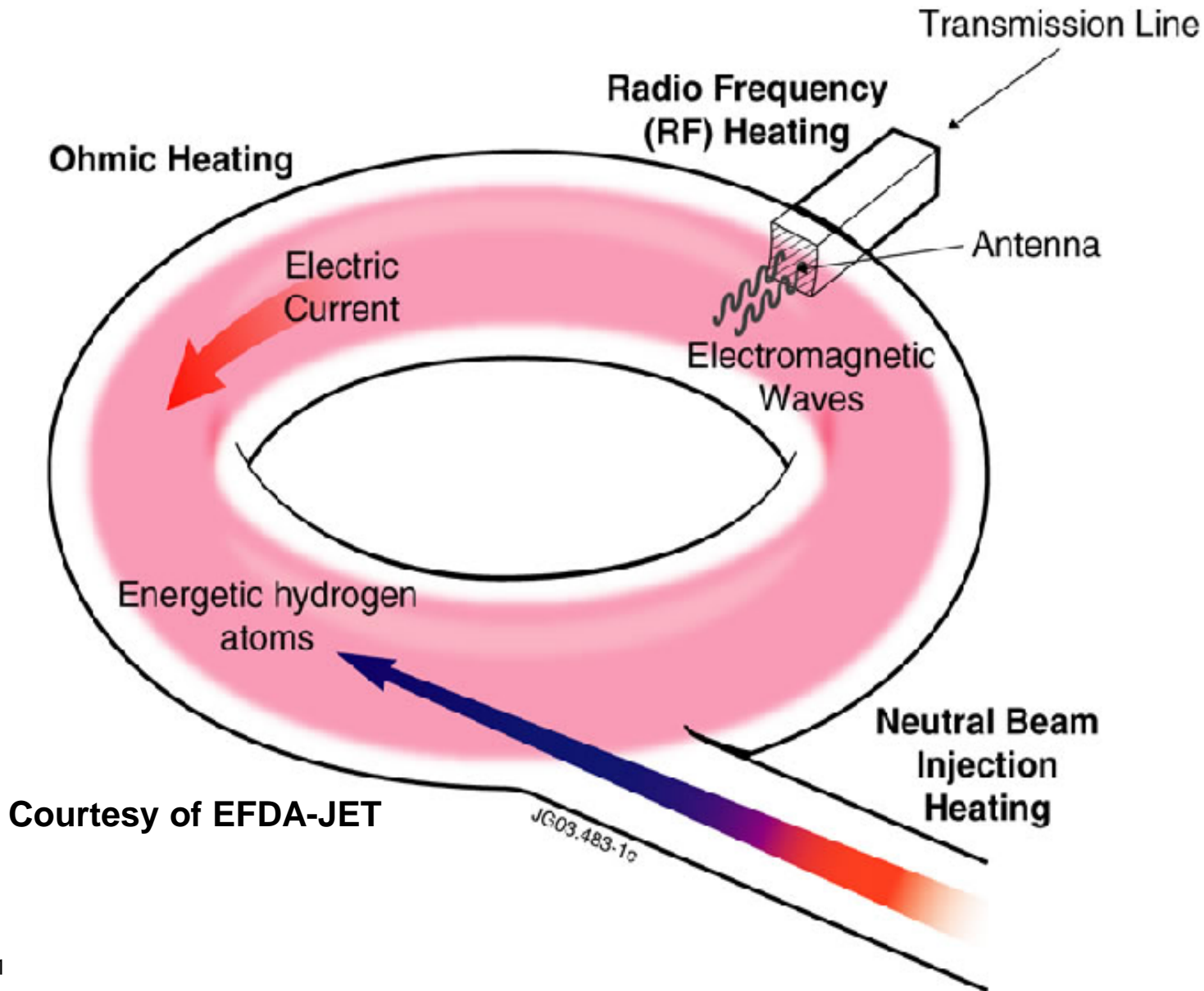
Wendelstein 7-X

2014

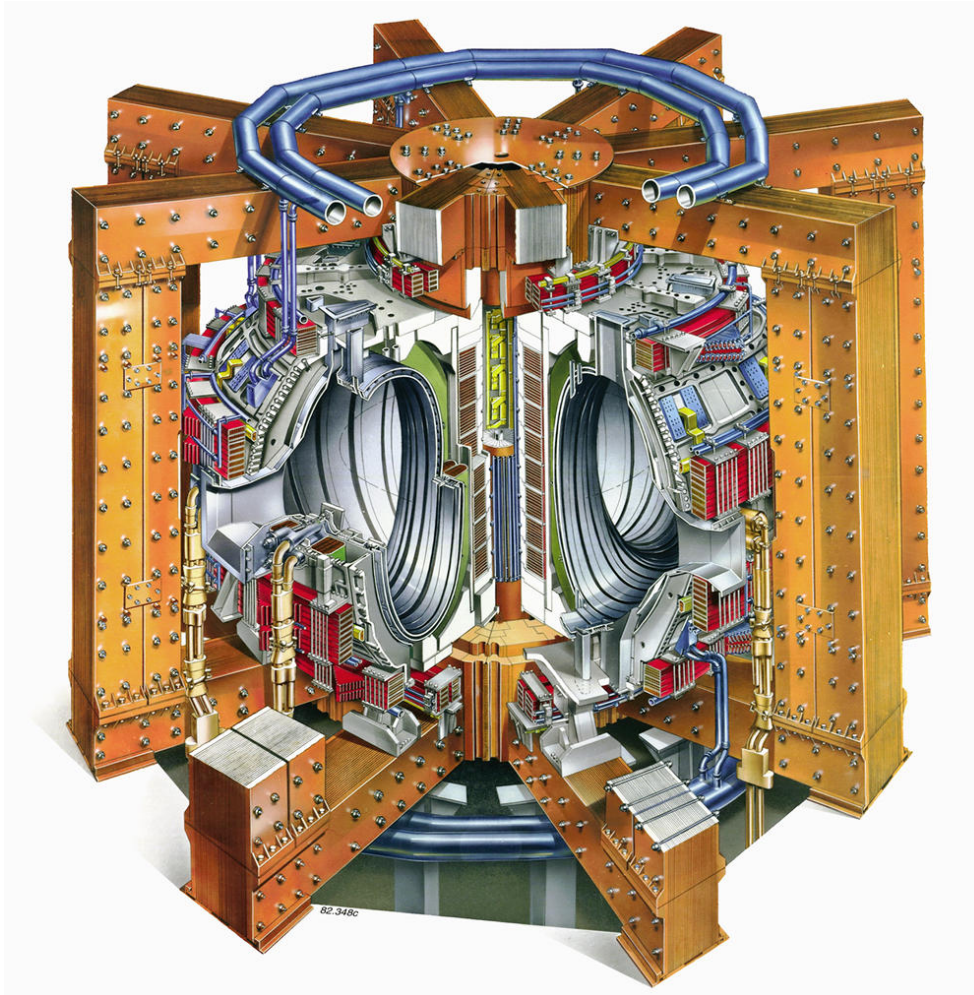
Opvarmning af et plasma til 200.000.000 ° C?
(20 keV)

Opvarmningsmetoder

Verdens største tokamak: JET (Joint European Torus)

Courtesy of EFDA-JET

Torus radius $R = 3$ m

Fælles Europæisk eksperiment
Culham, England

Konstruktion 1978 - 1983

Første plasma: 25. juni 1983

D-T plasma i 1997:

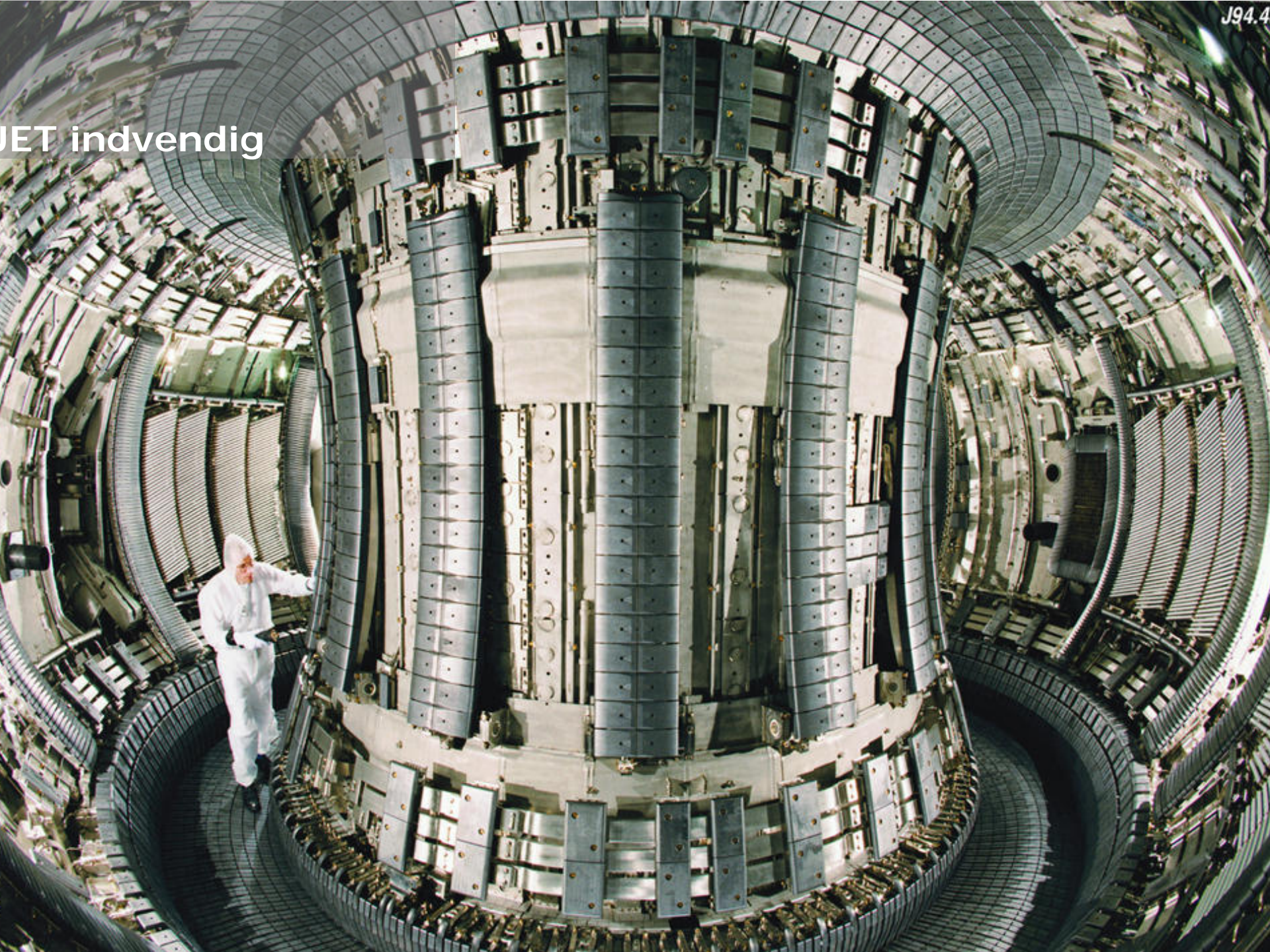
16 MW fusionseffekt
World rekord!

Q~0.64

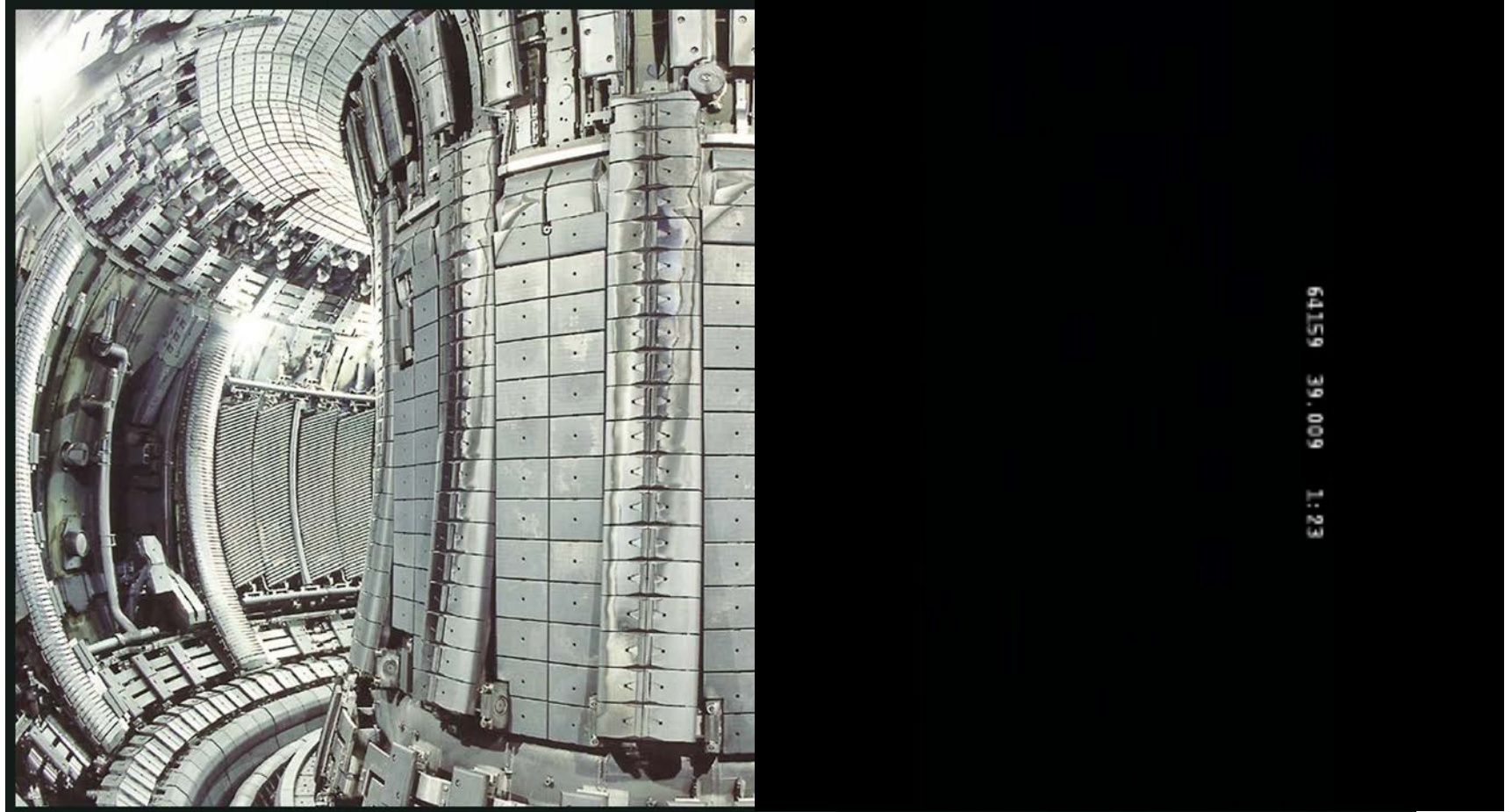
$$Q = \frac{\text{Fusionseffekt}}{\text{Ekstern opvarmningseffekt}}$$

<https://www.euro-fusion.org/jet/>

JET indvendig

Fusionsplasma i JET

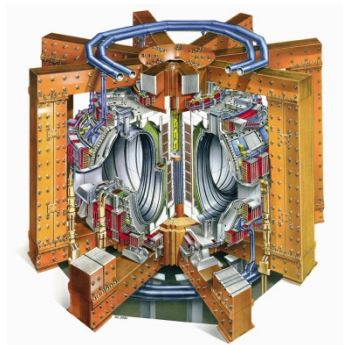
Energi-indeslutningstid

$$\tau = \frac{\text{Plasmaenergi}}{\text{Opvarmningseffekt}}$$

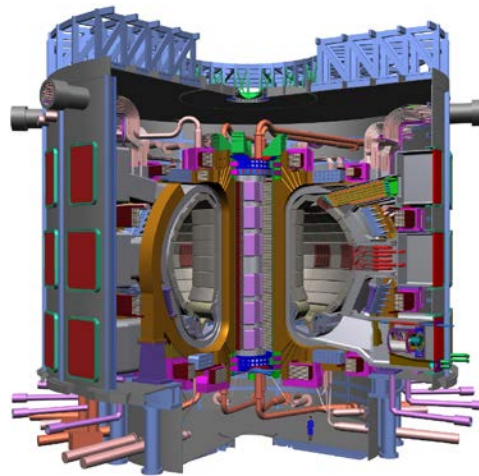
= Karakteristisk afkølingstid

$\tau \approx 12$ minutter

JET: $\tau \approx 1$ s

ITER: $\tau \approx 6$ s

$\tau \approx 12$ timer

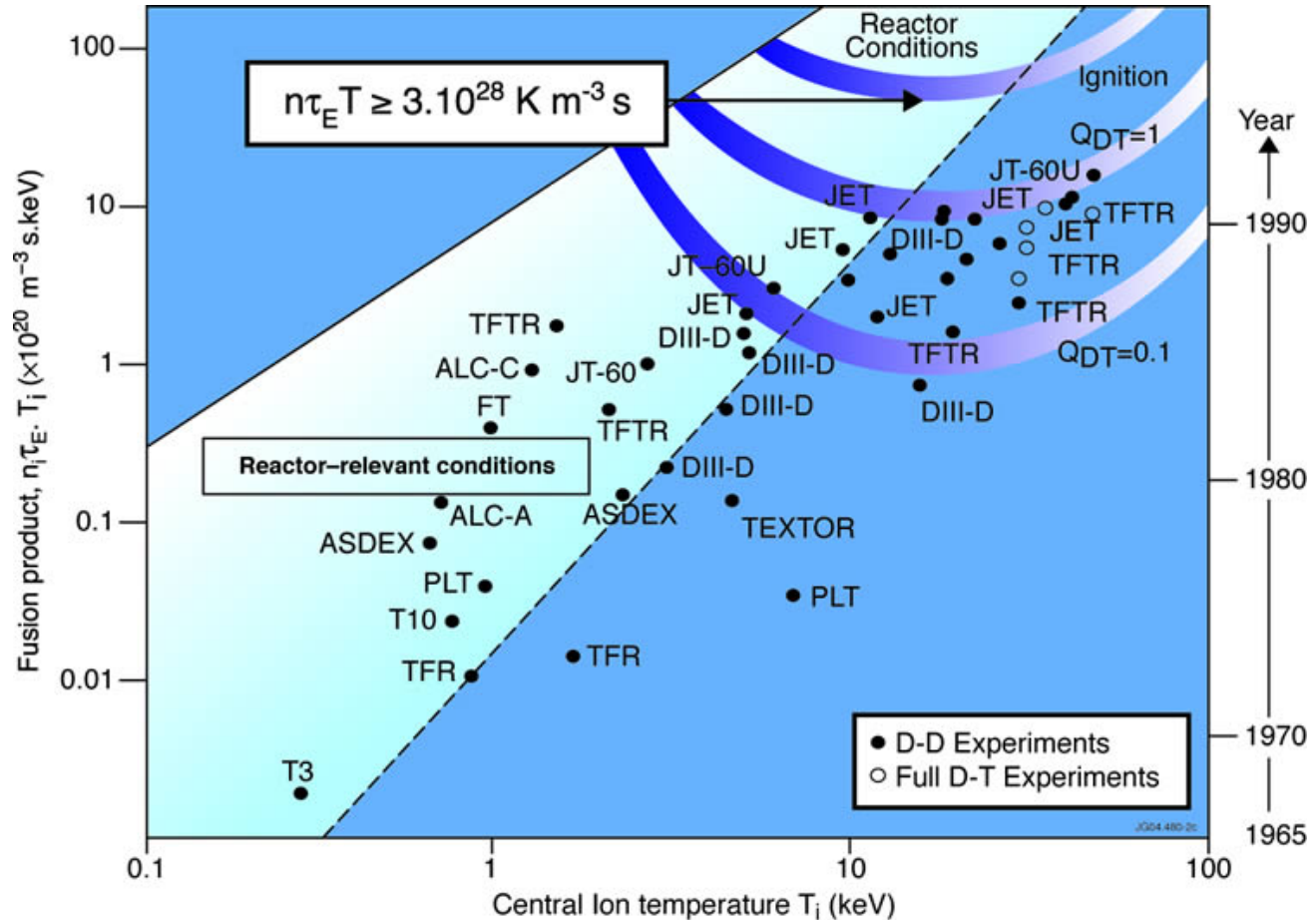
Lawson-kriteriet – krav til n , T , τ_E

J.D. Lawson
(1955)

$n_i \tau_E \geq 10^{20} \text{ s/m}^3$
ved $T_i = 10 \text{ keV}$

Triple-produktet: $n_i \tau_E T_i$

ITER- det næste skridt!

Beslutning 28. juni 2005:

- 7 parter: EU, Indien, Japan, Kina, Korea, Rusland og USA
- EU vært, placering i Frankrig, Cadarache
- EU leverer ~ 45% af ITER

Byggeri

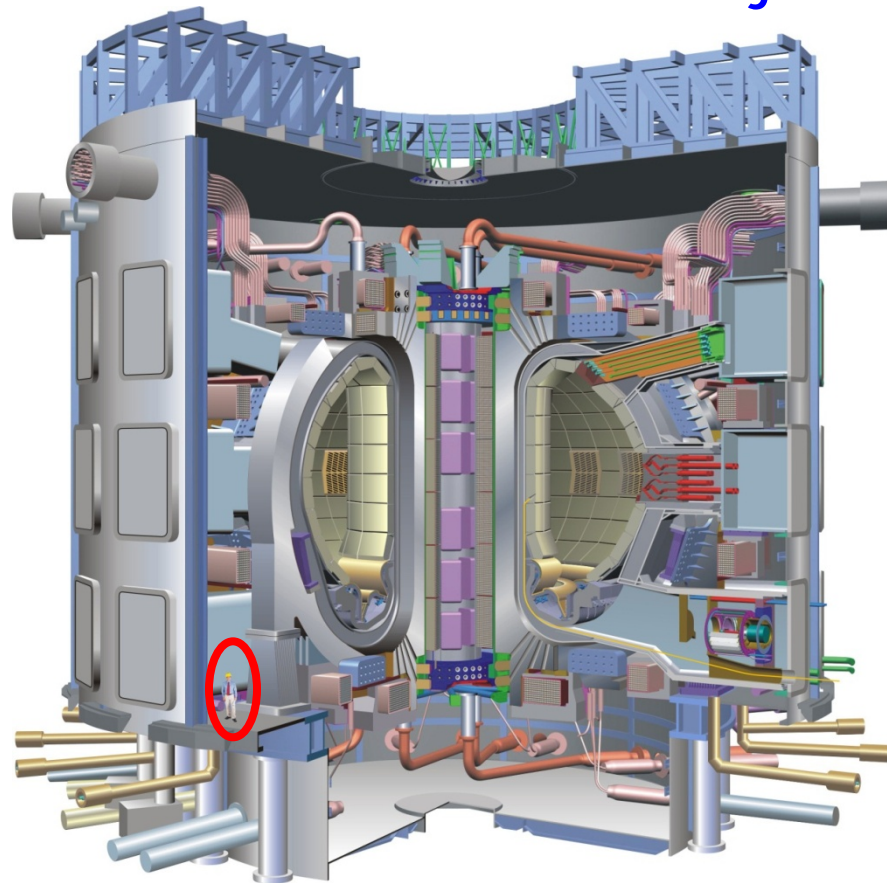
- ~ 15 mia €
- 10 år
- Første kontrakter i 2008
- Klar i ~ 2020

Formål:

Demonstrere at fusion kan bruges som energikilde

Verdens største energiforskningsprojekt

Internationalt samarbejde

$$R = 6,2 \text{ m}, a = 2,0 \text{ m}, I_p = 15 \text{ MA}, \\ B_T = 5,3 \text{ T}, 23.000 \text{ Ton}$$

Internationalt langsigtet kontinuitet inden for fusionsforskningen.

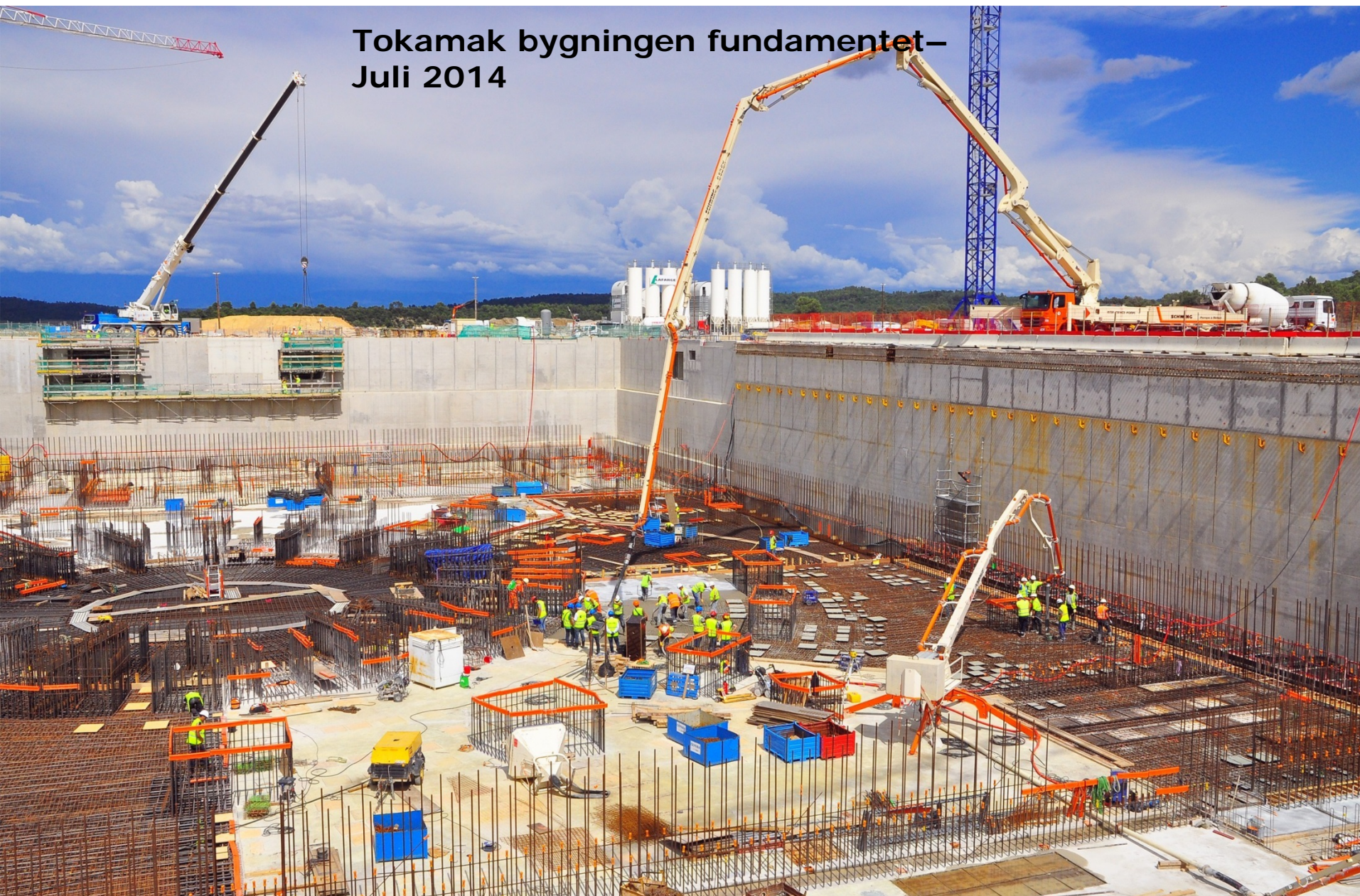
<http://www.iter.org/>

ITER i Cadarache, Sydfrankrig

Tokamak bygningen fundamentet- Juli 2014

<http://www.iter.org/>

ITER mål

Formål:

- Demonstrere at fusion kan bruges som energikilde

Tekniske og videnskabelige mål:

- Indeslutte et D-T plasma hvor alfa-partikel opvarmning dominerer
- Etablere plasmaer med levetid længere end alle tidskonstanter i systemet
- Demonstrere fusionsteknologier i et integreret system
- Afprøve materialer

Sammenligning mellem JET og ITER

ITER R=6.2m

JET opnåede parametre:

Temperatur: 200 million°C

Tryk: 3 atm.

Fusionseffekt: 16 MW

Effektforstærkning: 0.7

Pulse længde: 1-10 s

ITER mål:

Temperatur: 200 million°C

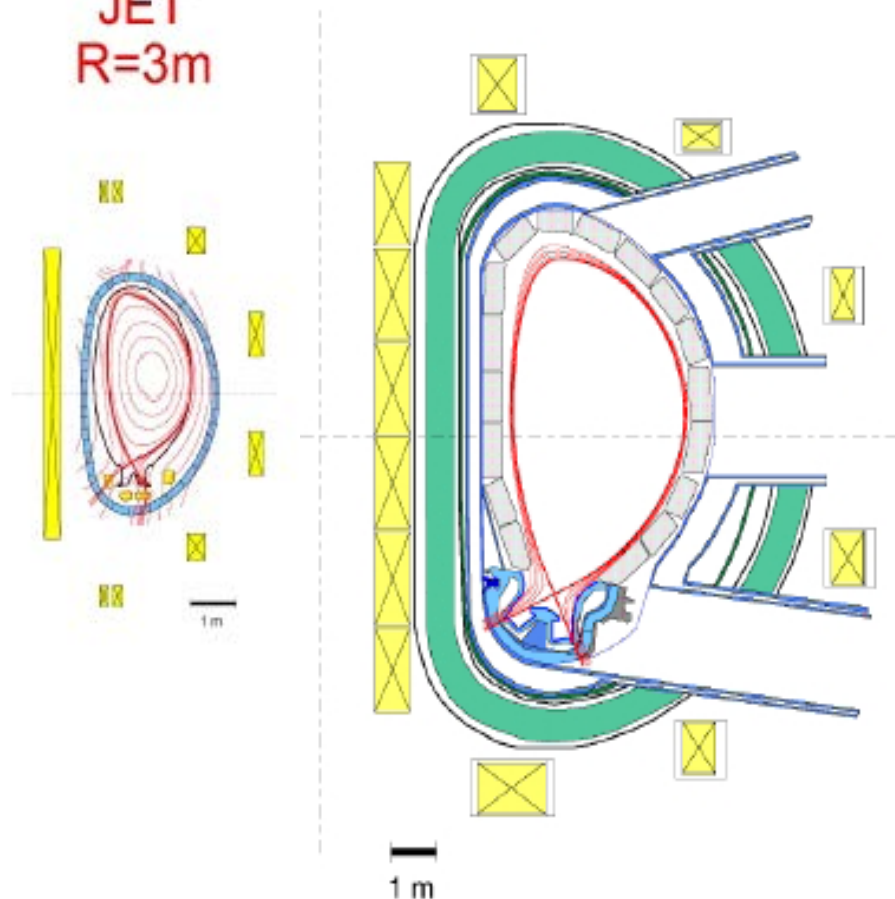
Tryk: 6 atm.

Fusionseffekt: 500 MW

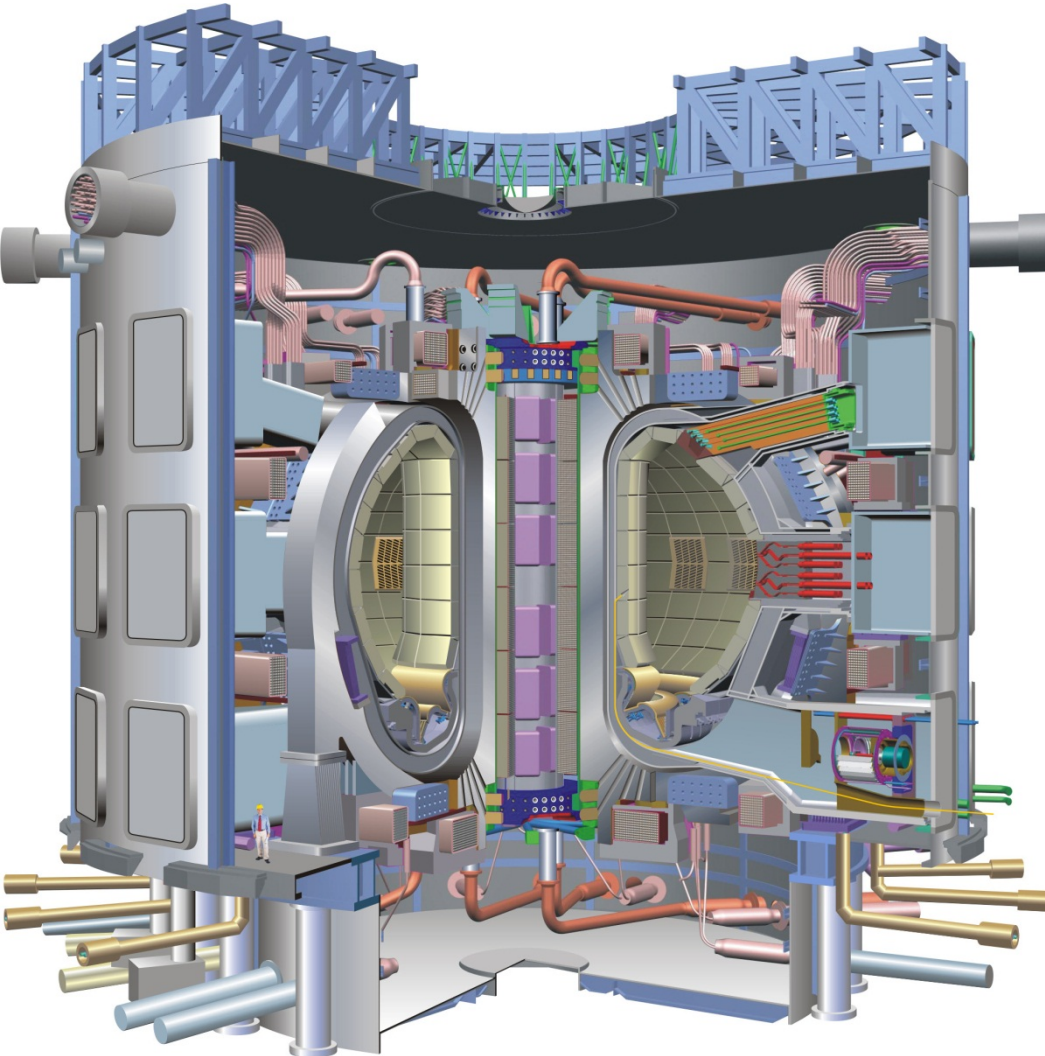
Effektforstærkning: 10

Pulse længde: 400 s

JET
R=3m

Hvad skal der til at bygge ITER?

- Superledere
- Vakuumenteknologier
- Pumpe-, køle- og kryoteknologier
- Robotteknologi
- Målesystemer
- IT, dataopsamling og styring
- Krafftelektronik og strømforsyninger
- Mekaniske konstruktioner
- Metaller, legeringer og kompositmaterialer
- Acceleratorer
- Radio- og mikrobølger

<http://www.iter.org/>

Krav til et kraftværk

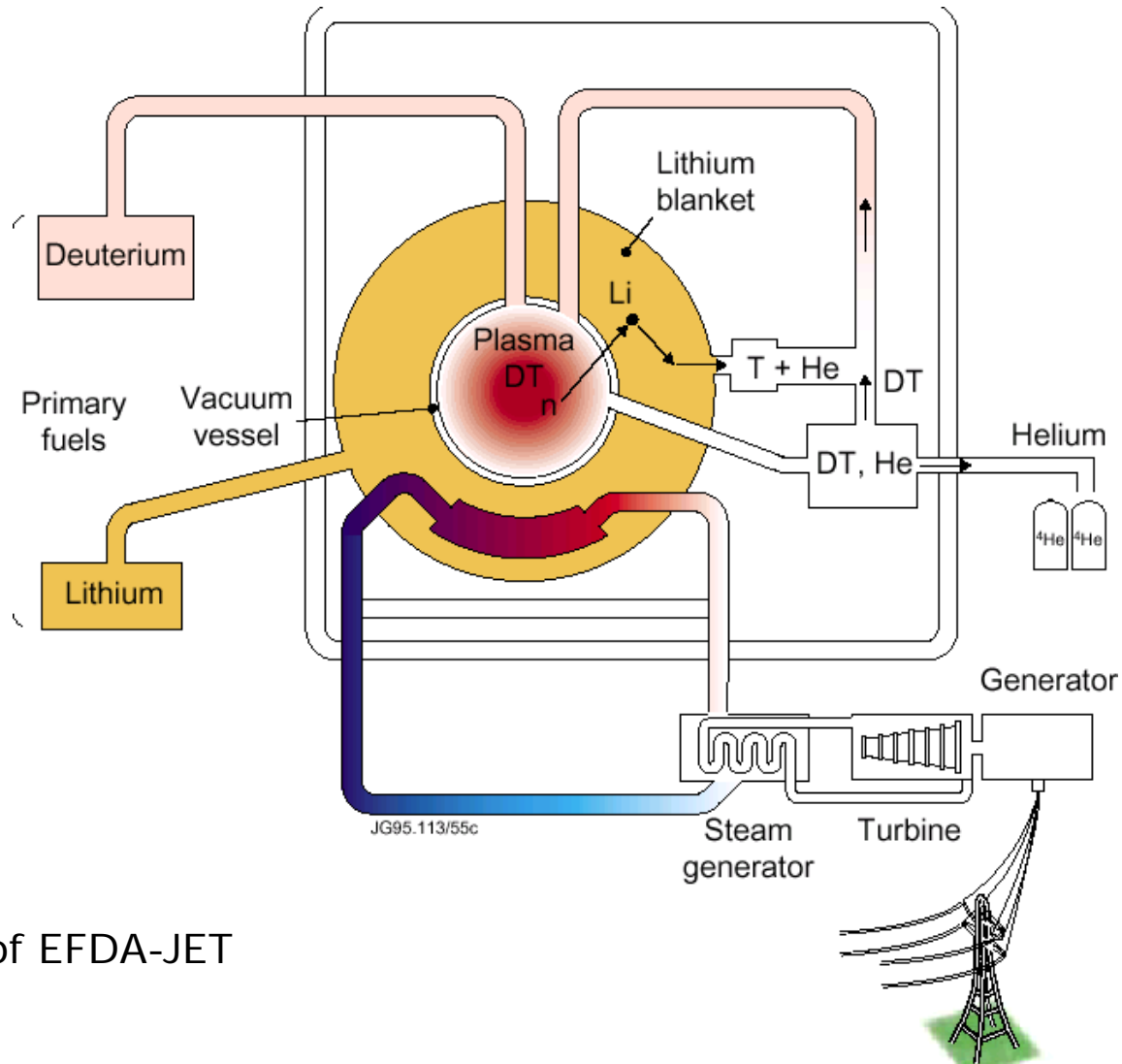
Fusions kraftværk:

- i brug 24/7
- tilrådighed som kul/olie/gas kraftværker
- de fleste kraftværker kul/olie/gas/atomkraft køre med 70% - 90% effektivitet.
- dette tillader 15 ugers nedlukning pr år (JET's "first wall" blev udskiftet på 18 måneder)
- electricitet fra fusions kraftværker som ved eksisterende værker

dvs. **500 MW to 1 GW elektrisk**

svarende til **1 GW to 2 GW termisk** (50% effektivitet)
demonstreres i DEMO!

Princip for et fusionskraftværk

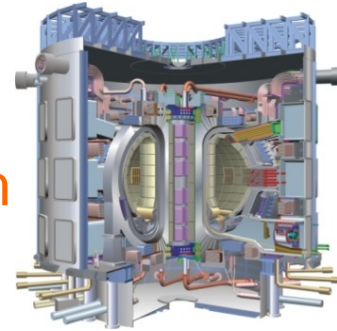

Courtesy of EFDA-JET

Europæisk Road Map til Fusionsenergi

2020 ITER starter op

- Demonstrere fusion som energikilde
- Afprøve fusionsteknologier i et integreret system

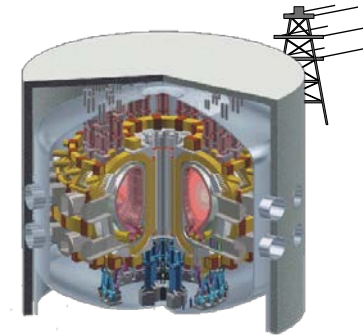
2028 ITER deuterium-tritium eksperimenter

2032 DEMO konstruktion starter

- Prototype på et fusionskraftværk

2041 DEMO starter op

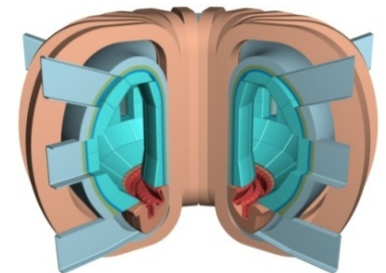
2044 DEMO eksperimenter

2049 Electricitet produceret ved fusion

>2050 Første kommercielle fusionskraftværk

- Enheder på omkring 1,5 GWe
- Konkurrencedygtige energipriser: 30-60 ører/kWh

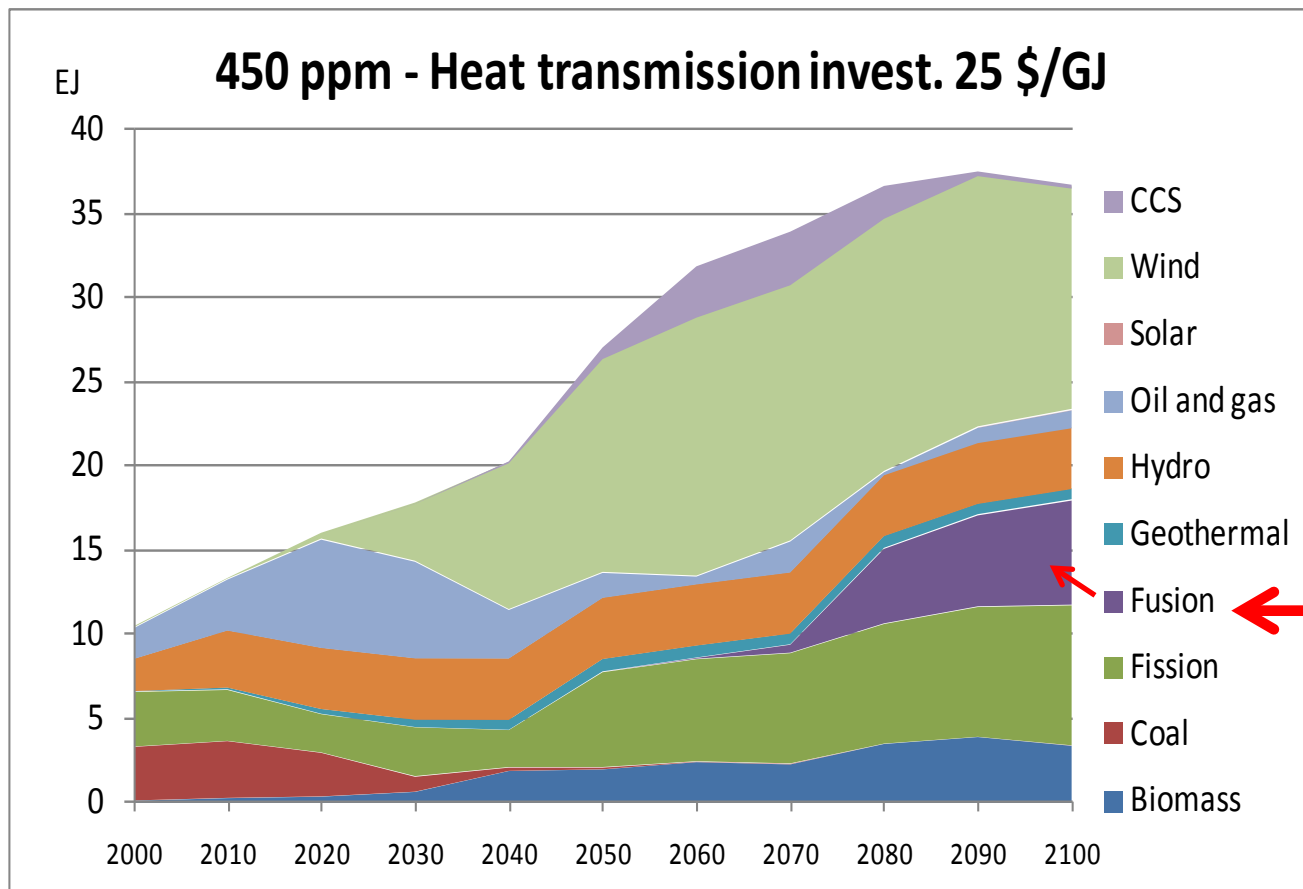

Anvendelighed

- Fornuftig økonomi (vurderet fra mange sider)
Produktionspris: 4-8 Eurocent/kWh -- 30 – 60 ører/kWh
- Enheder på 1,5 GW elektrisk
- Kraftværker til primær energiproduktion
- Elektricitet og brint
- Kan levere energi til alle sektorer, inkl. transport
- Danmarks samlede energiforbrug kunne dækkes af 20 fusionskraftværker

Modellering energiforsyningen 2000-2100

EFDA-times modelberegninger: Electricitet genereres af optimal sæt af teknologier, balancerede med brændsels-, teknologiomkostninger og ressource begrænsninger (P.E. Grohnheit, Annual Progress Report 2011; Association EURATOM-DTU)

Fusionsenergi kommer ind efter 2050

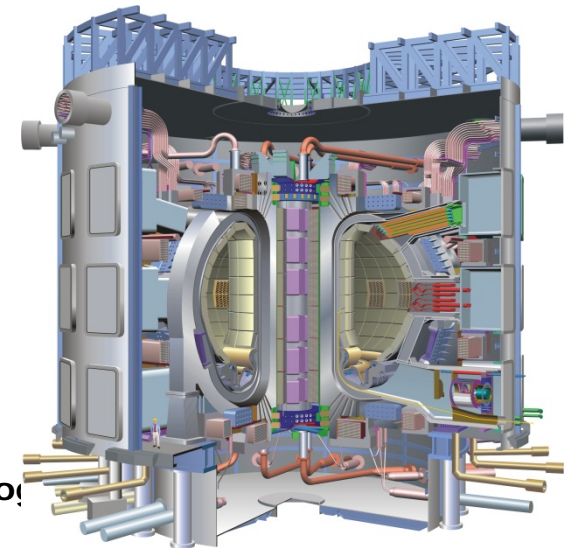
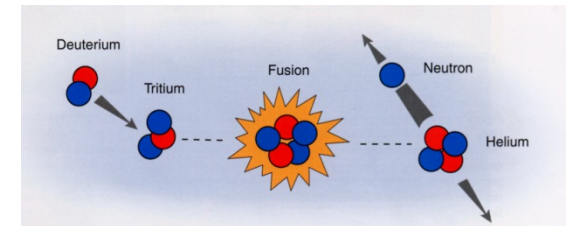
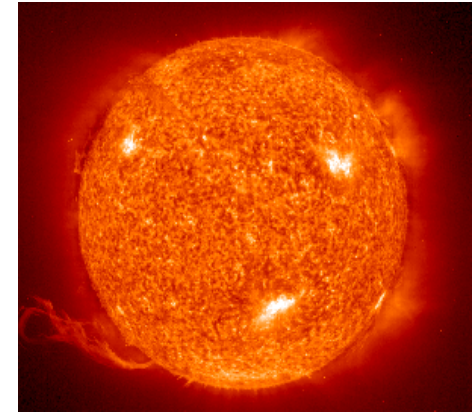
Opsummering om fusionsenergi

Fusion af brint til helium er solens energikilde

Fusion på jorden:

- En uudtømmelig og sikker energikilde
- Acceptabel miljøbelastning
- Nogle få fusionskraftværker vil kunne dække Danmarks energiforbrug
- Det primære brændsel vil være deuterium og litium
- Brændselsmængden der kan dække Danmarks energiforbrug i et år kan transporteres på en lastbil.

Planen er at udnytte fusionsenergi om 40 år

Dansk fusionsenergiforskning

Integreret del af det Europæiske fusionsprogram koordineret under EUROfusion (Konsordie aftale under Horizon 2020)

Dansk indsats koordineret i DTU Fysik

- Omfattende internationalt samarbejde, stærk international position
- Europæiske fusionsforskningsfaciliteter åben for dansk deltagelse

Aktiviteter:

Hovedsageligt inden for Plasmafysik og –dynamik : DTU Fysik

Mindre aktiviteter (DTU):

Fusionsmaterialer, høj temperatur superledere

Fusionsenergi indpasning i energiforsyningen

Neutron transport, nuklearfysik

DTU Fysik – Fusionsplasmafysik

- (i) plasmaturbulens og den associerede transport af partikler og energi
- (ii) undersøgelser af hurtige ioners dynamik i fusionsplasmaer; diagnostik og modellering

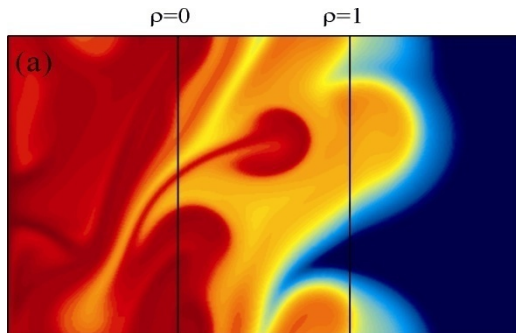
Højt prioriteret indenfor det internationale fusionssamarbejde

Tak for opmærksomheden!

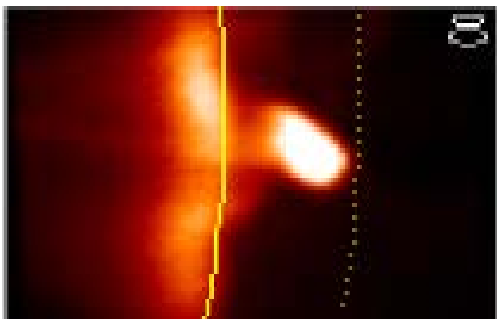
Extra

Turbulens og transport i magnetiserede plasma

“Blob” udbrud

Numerisk simulation
ESEL- Model

Experiment: NSTX

Partikel og energi transport i et varmt magnetiseret plasma er domineret af turbulent transport

Teoretiske og numeriske studier af turbulens og transport, specielt i randområdet

Intermittent transport: Karakteriseret af "udbrud" af koncentrerede "blobs" af plasma

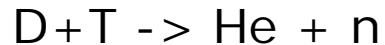
Formål:

Forstå og forudsige den turbulente transport. Indflydelsen på plasma indeslutningen og på materialer i kontakt med plasmaet.

Ion dynamik

Diagnostik og modellering af energirige ioner:

I en fusionsreaktor kommer opvarmningen fra fusionsalfapartikler (He)

Nødvendigt at måle og forstå ionernes dynamik for at optimere fusionsprocesserne.

Sammensætning af fusionsbrændstoffet:

Endvidere måles ion sammensætningen v.h.a. tilsvarende diagnostik.

Kollektive fluktuationer

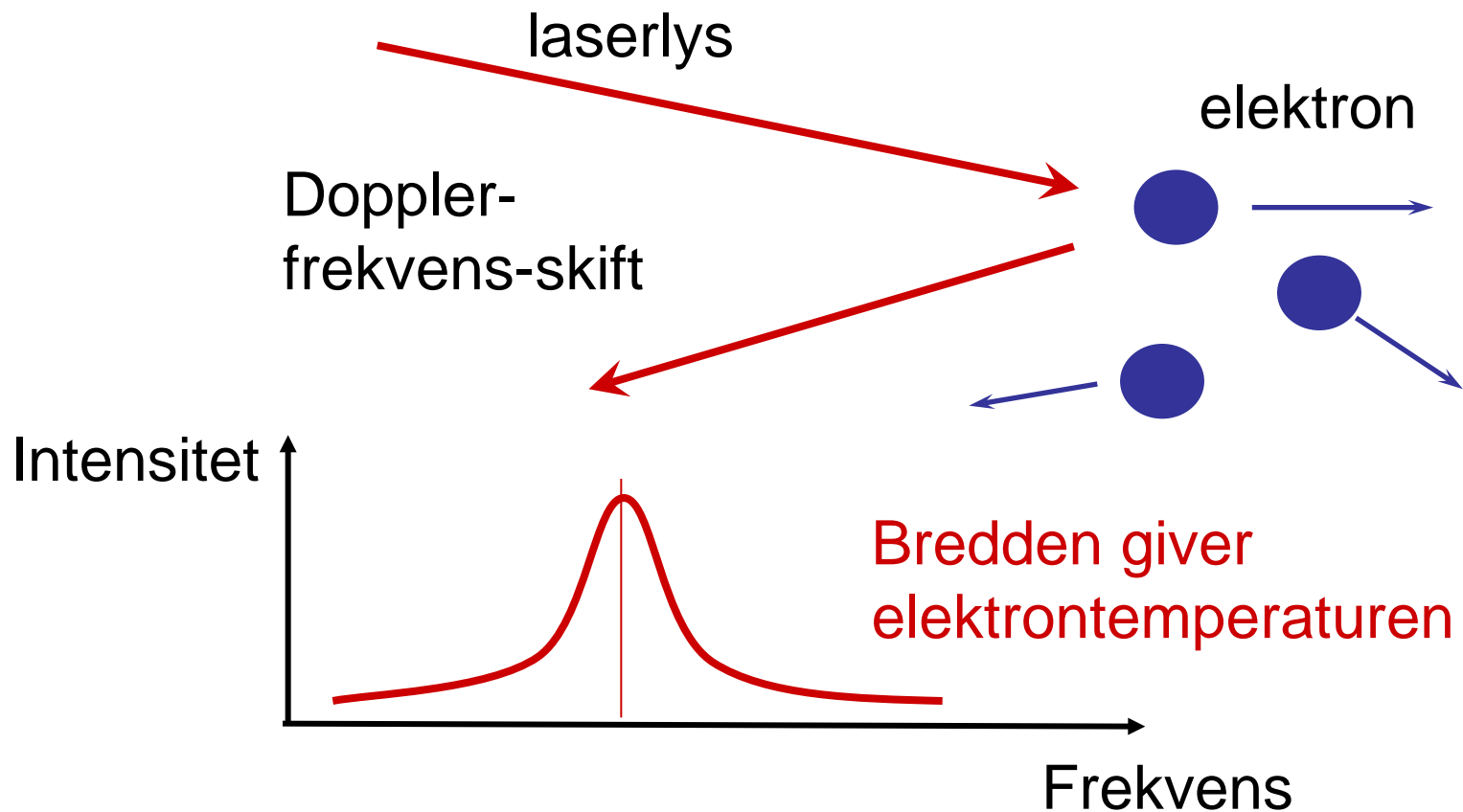
'Hurtig ion'

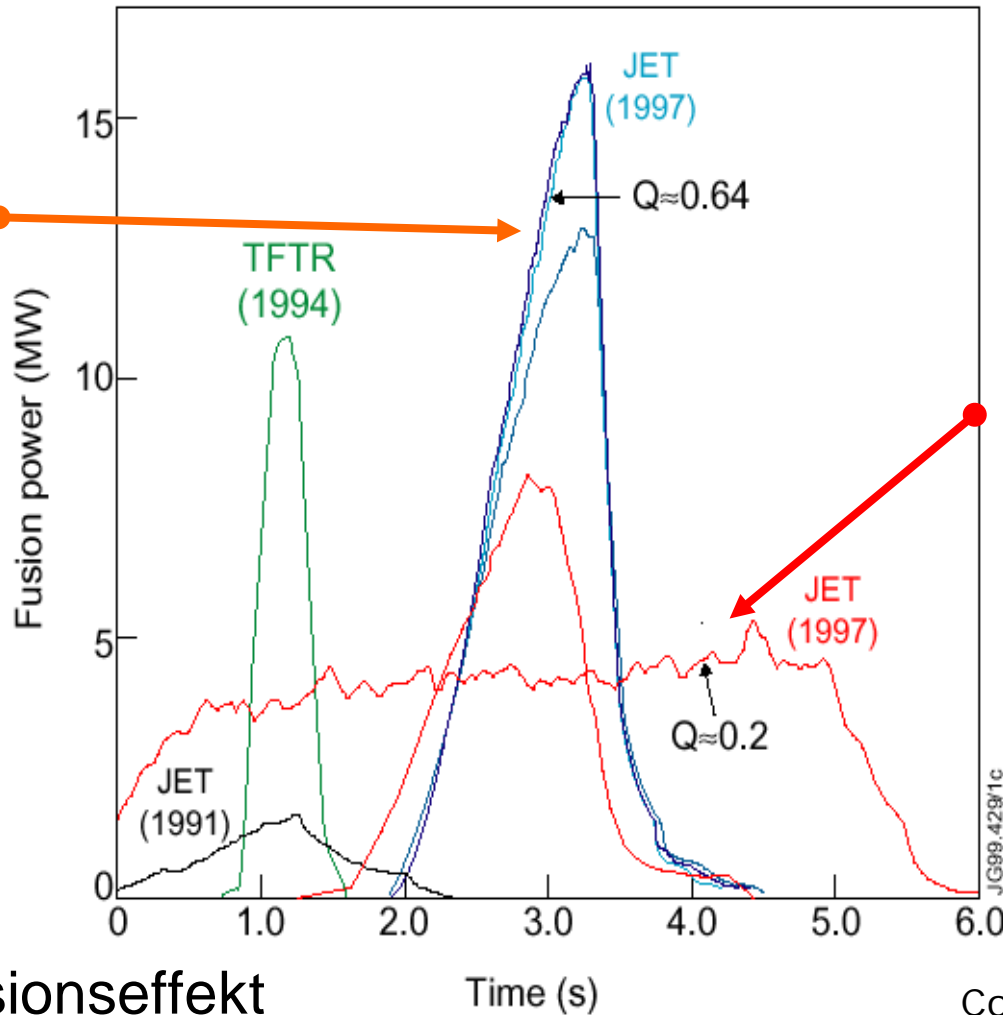
**Hvordan måler man en temperatur på
200.000.000 ° C?**

Måling af temperaturer på 200 millioner grader

Opnåede fusionseffekter i D-T plasmaer

16 MW
fusionseffekt
(*rekord*)
 $Q \sim 0.64$

4 MW fusions-
effekt.
Reference-
regime for ITER

$$Q = \frac{\text{Fusionseffekt}}{\text{Ekstern opvarmningseffekt}}$$

Courtesy of EFDA-JET

<https://www.euro-fusion.org/jet/>